శ్రీ కృష్ణమూర్తిగారి వ్యాఖ్యానంబుగల

నాడీనక్షత్రమాల

యామళాద్యనేక గ్రంథసంగ్రహీతంబగు

నాడీనిర్ణయము

అనునది

బ్రహ్మశ్రీ

పండిత, పురాణం - సూర్యనారాయణ తీర్థులవారిచే

పరిష్కరింపఁబడి

ప్రకాశకులు :

సి.వి. కృష్ణా బుక్ డిపో.

121. అమ్మన్ కోవిల్ వీధి.
సౌకారుపేట పోస్టు, మదరాసు - 79.

దిసి వెల] [10-00

విషయసూచిక

విషయసూచిక

సంపూర్ణము

శ్రీరస్తు

అశ్వినీదేవతాభ్యాం నమః

నాడీనక్షత్రమాల

—: * :—

శ్లో॥ అంగుష్ఠమూల మాశ్రిత్య చాంగుళిత్రయమాత్రకా ।
యవబీజప్రమాణేన నాడీ సర్వాంగసఙ్గతిః ॥

వ్యా॥ అంగుష్ఠేతి॥ సర్వాంగస ఙ్గతిః సర్వస్మిన్నంగే సంగతిః సంబంధః వ్యాపనరూపః యస్యాం సా తథోక్తా నాడీ అంగుష్ఠమూల మాశ్రిత్య హస్తాంగుష్ఠమూల భూతకూర్పరప్రదేశ మవలంబ్య స్థితా సతీ అంగుళిత్రయమాత్రకా అనామికామధ్యమాతర్జనీ రూపాంగుళి త్రయపరిమితప్రదేశ మనుసృత్యఅనామికాదిక్రమేణప్రసారిణీయవబీజ ప్రమాణేన యవబీజసదృశ ప్రమాణేన శోధ్యతా మిత్యర్థః ॥

తా॥ శరీరమంతయు వ్యాపించి యుండునట్టియు, హస్తము యొక్క అంగుష్ఠమూలభూతమగు కూర్పరప్రదేశమును ఆశ్రయించి యుండునట్టియు; అనామికామధ్యమా తర్జనీరూపమగు అంగుళిత్రయ పరిమితప్రదేశము నాశ్రయించి యుండునట్టియు అనామికాదిక్రమ ముగ ప్రసరించుచుండు నాడి యవబీజతుల్యప్రమాణము గలదిగ నుండును. అనగా పైని జెప్పఁబడిన నాడులు వాత శ్లేష్మ పిత్తక్రమ ముగ త్రివిధంబులుగ విలసిల్లును.

ఆశ్చర్యనాడీలక్షణము

శ్లో॥ వాతపిత్తద్వయస్యాదౌ ర్మధ్యే శ్లేష్మగతిర్భవేత్ ।
ఇయం నాడీ తథాశ్చర్యా విజ్ఞేయా వైద్యపారగైః ॥

వ్యా॥ తాదృశనాడ్యాః వాత శ్లేష్మ పిత్త రూపేణ త్రిధా భే దమభిప్రేత్యక్రమేణ తాః లక్షయతి॥ వాతేతి॥ఆద్యో రనామికాతర్జన్యోః

ర్న్యాత్పి త్తద్వయస్య గతిర్యథాభవేత్ కోఽర్థః యదా అనామి
నాడీగతిః వాద్యతనాడీ వాతనాడీ యదా తర్జన్యాం నాడీగతిః
నాడీ పైత్యనాడీత్యేవం నాడీద్వయస్య లక్షణే జ్ఞాతవ్యే ఇత్థం
కామ్యాత్తిత్వే సతి నాడీత్వం వాతనాడ్యా లక్షణమ్. తర్జనీ
సతినాడీత్వం పిత్తనాడ్యాశ్చ లక్షణమ్. పరస్పర వ్యావృత్యర్థం
నివేశః తర్జన్యాః ఆదిమత్వం చాంగుష్ఠ మూలం దృష్ట్వా వ
త్తరశ్లోకే॥ మూలేచ వహతే పిత్తమితి॥ మధ్యే మధ్యాః
యదా నాడీ భవేత్ సాకఫగతిః, ఇత్థంచ మధ్యమావృత్తి
నాడీత్వం కఫనాడ్యా లక్షణమితి వేదితవ్యమ్. ఇయం నా
తేవప్రకారేణ ఆశ్చర్యా ఆశ్చర్యసంజ్ఞికేతి వైద్యసారగ్రరి
నిర్ధార్యా మధ్యమాయాం యా నాడీ తస్యాః కఫసంజ్ఞా
సంజ్ఞాప్యస్త్రీత్వర్థః, ఆశ్చర్యత్వంచ మధ్యస్థితక ఫస్యోపరి వా
యోస్య పరస్పరాభిసరణదశాయాం కఫనాడీ మస్పృష్ట్వైవ
మాణత్వాదన్వర్థసంజ్ఞాచేయం ధన్వంతరిణా ద్రష్టవ్యా॥

తా॥ మొదటిదియగు అనామికా తర్జనీస్థానముల నా(
యందు వాతపిత్తరూపమగు నాడీద్వయముయొక్క మధ్య
కఫస్థానమని యెఱుంగవలయును. అట్లా మధ్యమాంగుళీ
నాశ్రయించి యుండునట్టి నాడి కఫనాడి యనియు, ఆశ్చ
యనియును నామధేయద్వయముచే విలసిల్లును. ఆశ్చర్యనాడి
మధ్యమమునందుండు శ్లేష్మనాడికి ఉపరిభాగమునందు పర
సరణ సమయమునందు వాత పిత్త ధాతువులను తాను స్పృ
యుండుటయే ఆశ్చర్యత్వము.

నాడీత్రయస్థానములు

శ్లో॥ తర్జన్యాం పిత్తనాడీ చ కఫనాడీ చ మధ్యమే ।
అనామికాయాం వాతనాడీ వర్తతే నరజన్మనామ్ ॥

వ్యా॥ పూర్వశ్లోకేనైవ వాతాదినాడ్యాశ్రయజ్ఞానస్య సాధ్యత్వేపి శిష్యబుద్ధివైశద్యార్థం వివిచ్య వాతాదినాడీస్థానాని జ్ఞాపయతి॥ ర్జన్యామితి॥ సర్వత్ర సప్తమ్యాః ఆశ్రయత్వం తర్జన్యాం పిత్తనాడీ త్తనాడ్యాశ్రయభూతా తర్జనీత్యర్థః, ఏవమేవోత్తరత్రాపి జ్ఞాతవ్యం ధ్యమే మధ్యమాంగుళావిత్యర్థః నరజన్మనాం మనుష్యాణామేవ వం విధా నాడీ నిర్ధార్యా నాతిరిక్తజంతూనామితి భావః ॥

తా॥ ఇపుడు గ్రంథకర్త వాతాదినాడీస్థానముల తెలియఁజేయుచున్నాఁడు. తర్జనీస్థానము నాశ్రయించి యుండునట్టి నాడి పిత్తనాడి యనియు, మధ్యమాంగుళీ నాశ్రయించి యుండునట్టి నాడి కఫనాడి యనియు అనామికను ఆశ్రయించి యుండునట్టి నాడి వాతనాడి యనియు నెఱుఁగవలయును.

అన్యచ్చ

శ్లో॥ మూలే చ వహతే పిత్తం మధ్యే చ వహతే కఫః ।
అంతే చ వహతే వాయుర్వైద్యశాస్త్రస్య నిశ్చయమ్ ॥

వ్యా॥ పూర్వం వాతనాడ్యాః ఆదిమత్వం పిత్తనాడ్యాః అంతిమత్వంచ నాడీప్రసర దృష్ట్యా నిరూపితం. ఇదానీం త్వంగుష్ఠమూల దృష్ట్యా పిత్తనాడ్యాః ఆదిమత్వం వాతనాడ్యాశ్చరమత్వంచ వ్యవస్థాపయతి॥ మూలేతి॥ వైద్యశాస్త్రస్య వైద్యశాస్త్ర ప్రతిపాద్య ధాతుపరీక్షణస్య లక్షణ జ్ఞాతవ్యమిత్యర్థః ॥

తా॥ వాతనాడి మొదటిదనియు, పిత్తనాడి అంత్యమనియు, నాడీసంచార క్రమముచే నిదివఱకుఁ జెప్పంబడియె. ఇపుడు అంగుష్ఠమూలమును నాశ్రయించిన మొదటిది పిత్తనాడి యనియు, అంతిమమునం దుండునది వాతనాడి యనియుఁ దెలియఁజేయుచున్నాఁడు. మనుష్యునికి అంగుష్ఠమూలమునందు పిత్తనాడి యనియు, మధ్యమమునందు కఫనాడి యనియు, అంత్యమందు వాతనాడి యుండుననియు వైద్యశాస్త్రజ్ఞుల నిశ్చయ మిట్టిదని యెఱుఁగవలయును.

అన్యచ్చ

శ్లో॥ ఆదౌ వాయుః కఫో మధ్యే అంతే పైత్యంచ వర్తతే।
సర్వనాడీక్రమాదూహ్యం వైద్యశాస్త్రస్య లక్షణమ్॥

వ్యా॥ రోగపరీక్షార్థం ధాతునిర్ధారణదశాయాంతు అనామికాక్రమేణైవ ప్రేక్షితవ్యమిత్యభిప్రేత్యాహ ఆదావితి॥ సర్వం సుగమమ్॥

తా॥ వాతనాడి మొదట నుండునని యు, కఫనాడి మధ్యమునం దుండునని యు, పిత్తనాడి అంత్యమునం దుండునని యు ఇట్లు రోగపరీక్షాకాలమునందు అనామికాదిక్రమముగా నిరీక్షింపందగును.

వాతాదినాడులయొక్క విశేషస్వాభావికగతులు

శ్లో॥ వర్షాభూశుకకాకలావుకగతం పైత్యం జవం వర్తతే।
మాయూరేభసుహంసకుక్కుటగతిః శ్లేష్మః స్థిరో వర్తతే।
కూర్మవ్యాళజలూకమీనగమనాం దోలో మరుద్వర్తతే।
ఇత్యేవం త్రివిధా విశేషచలనా నాడీ బుధైర్గ్రాహ్యతామ్

వ్యా॥ వాతాదినాడీనాం విశేషస్వాభావికగతిమాహ, వర్షాభూరితి॥ వర్షాభూర్మండూకః శుకః ప్రసిద్ధః కాకశ్చ లావుకః తిత్తిరి (ఆంధ్రభాషాయాం తీతువ) తేషాం గతం గమనం భావే క్తః తద్గమనసదృశవిశిష్టం అతఏవ జవం వేగవత్ విశేష్యప్రాధాన్యాన్నపుంసకలింగతా "జవో వేగిని వేగే చేతి విశ్వః" ఏవం విధం సత్ పైత్యం వర్తతే ప్రసరతి మయూర ఏవ మాయూరః ఇభః గజః హంసః మరాళ కుక్కుటస్తామ్రచూడః తేషాం గతిరివ గతిర్యస్యాస్సా తథావిధ॥ అత ఏవస్థిరః మన్దప్రచారః శ్లేష్మః కఫనాడీ వర్తతే కూర్మః కమఠః వ్యాళ కృష్ణసర్పవిశేషః జలూకః రక్తపాః (ఆంధ్రభాషాయాం జెలగ) బహువచన నియమస్తు స్థానపక్షఏవ నాకారాన్తపక్షే "రక్తపాస్తు జలూకాయాం స్త్రియాం భూమ్ని జలౌకసః" ఇత్యమరకోశే దర్శనాత్ తతః స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవద్భావవివక్షాయాం జలౌక ఇ

సమాసే పుంలింగతా మీనః మత్స్యః తేషాం గమనమివ గమనం యస్య తథోక్తః అతఏవ వక్రః డోలాందోళనవత్ కుటిలగతిః మధ్య ద్వాతనాడీ వర్తతే ఇత్యేవం రూపేణ త్రివిధా విశేషచలనా త్రిప్రో విధాః ప్రకారాస్తాసాం విశేషైశ్చ్యుతేతి తథోక్తాః ఇతిశబ్దః విశేషపద విశేషణంవా ఏవంవిధానాడీ బుద్ధైర్ధాతునిర్ధారణ సమర్థైర్గ్రాహ్యా తాం జ్ఞానవిషయీక్రియతామిత్యర్థః॥

తా॥ పైత్యనాడి కప్ప బెలుక కాకము తిత్తిరిపక్షి వీటిగమనముతో తుల్యగమనము గలదిగ నుండునుగాన మిగుల వేగముగలదిగ నుండును. కఫనాడి నెమలి గజము హంస కోడి వీటిగమనముతో తుల్యగమనము గలదిగ నుండునని యెఱుంగవలయును. కావున అది స్థిరముగ నుండును. వాతనాడి తాఁచుపాము సర్పము జలగ మీనము డోల వీటిగమనముతో తుల్యగమనము గలదిగ నుండునుగాన కుటిల గతిగలదిగ నుండును. ఇట్లు బుద్ధిమంతులు పిత్తాదినాడుల గతివిశేషములు మూడువిధంబులుగ నుండునని యెఱుంగవలయును.

మరణకాలజాతాదినాడీ లక్షణమ్

శ్లో॥ వాతాధికో భవేదంతే మధ్యే శ్లేష్మాధికో భవేత్ ।
వాతాధికో భవేదాదావంతె పిత్తాధికో భవేత్ ॥

వ్యా॥ వాతనాడ్యాః మనుష్యాణాం ప్రాణప్రయాణసమయే స్వస్థానం విహాయ॥ అస్వస్థానే స్థిత్వా ప్రకుప్యతీత్యాహ వాత ఇతి। అంతే ప్రాణప్రయాణ సమయే వాతః వాతనాడీ అధికః ప్రకోపితో భవేత్ శ్లేష్మరోగోన్నతికాలే మధ్యే స్వస్థానభూతమధ్యమాంగులౌ శ్లేష్మః కఫః అధికో భవేత్ ఆదౌ స్వస్థానభూతానామికాయాం వాత వాతనాడీ అధికో భవేత్ అధిక్యంచ మాంద్యాతిశయః వాతరోగోన్నతిసమయఇతి శేషః అంతెస్వాశ్రయభూతతర్జన్యాం పిత్తాధికః పైత్యనాడీ అధికః స్వభావసిద్ధవేగాపేక్షయా ద్విగుణవేగో భవేత్॥

తా॥ మనుజుల ప్రాణోత్క్రమణకాలమునందు వాతనాడి స్వస్థానమును వదలి స్థానాంతరమునందు నిలిచి అతిమాంద్యమును జెందును. కఫనాడి శ్లేష్మరోగాతిశయకాలమున స్వస్థానభూతమధ్యమాంగుళియం దధిక వేగము గలదిగనుండును వాతరోగాతిశయకాలమున వాతనాడి స్వస్థానభూతమైన అనామికయం దధికమాంద్యము గలదిగనుండును పిత్తనాడి పిత్తరోగాతిశయకాలమున స్వాశ్రయభూత తర్జనియందు స్వభావసిద్ధ వేగముకంటె ద్విగుణవేగము గలదిగ నుండును.

రోగనీరోగనాడీలక్షణమ్

శ్లో॥ నాడీత్రయీ వక్రగతిః శాస్త్రేస్మిన్ రోగ ఉచ్యతే ।
నాడీత్రయీ సమా స్యాచ్చే దరోగశ్శాస్త్రనిశ్చయః ॥

వ్యా॥ నాడీత్రయీతి॥ యదా నాడీత్రయీ వక్రగతిః కుటిలగమనం తదా అస్మిన్ శాస్త్రే వైద్యకే రోగ ఇత్యుచ్యతే నాడీత్రయీ సమా అనామికాదిక్రమేణ సమానప్రసారా స్యాచ్చేత్ అరోగః రోగస్యాభావః శాస్త్రనిశ్చయః శాస్త్రే జ్ఞాపితమ్॥

తా॥ వాత శ్లేష్మ పిత్త నాడులు మూడును వక్రగతి గలదిగ నుండిన రోగమనియు, మూడు నాడులును సమగతిగ నుండిన అరోగమనియు నెఱుంగందగును.

అథ బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వర నాడీవిచారః

శ్లో॥ శ్లేష్మకో బ్రహ్మసంజ్ఞ స్స్యాత్పైత్త్యకో విష్ణుసంజ్ఞకః ।
వాత ఈశ్వరసంజ్ఞ స్స్యాదితి ధన్వన్తరే ర్మతమ్ ॥

వ్యా॥ నాడీనాం బ్రహ్మాదిసంజ్ఞా మాహ, శ్లేష్మ ఇతి॥ శ్లేష్మకః కఫనాడీ బ్రహ్మసంజ్ఞః బ్రహ్మేతి పరిభాషితస్స్యాత్ ఏవమేవోత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్॥

తా॥ కఫనాడి బ్రహ్మసంజ్ఞగలదిగను, పిత్తనాడి విష్ణుసంజ్ఞగలదిగను, వాతనాడి ఈశ్వరసంజ్ఞగలదిగ నుండును. ఇట్లు ధన్వంతరి కఫ పిత్త వాత నాడులకు బ్రహ్మాది సంజ్ఞలను గల్పించెను.

అథ ద్వంద్వనాడీలక్షణం, ద్వంద్వజ్వరలక్షణైక
నాడీజ్వరలక్షణాన్యత్ర ప్రోచ్యంతే
వాతపిత్తనాడీలక్షణమ్

శ్లో॥ బ్రహ్మనాడ్యాం హంసగతౌ ఈశ్వరో వైష్ణవం స్పృశేత్ ।
త్రినాడ్యో వక్రగతయో వాతపిత్తస్య లక్షణమ్ ॥

వ్యా॥ బ్రహ్మనాడ్యామితి॥ బ్రహ్మనాడ్యాం కఫనాడ్యాం హంసగతౌ మందగతౌ సత్యామిత్యర్థః ఈశ్వరః వాతనాడీ వైష్ణవం పైత్యనాడీం స్పృశేచ్చేదపి త్రినాడ్యో వక్రగతయః భవేచ్చేత్, వాతపిత్తస్యలక్షణమ్ ఇదమేవ తీవ్రగతిశ్చేత్, వాతపిత్తజ్వరస్య లక్షణం సైవ మందా చేత్, అంతర్గతజ్వరస్య లక్షణమితి వేదితవ్యమ్॥

తా॥ బ్రహ్మసంజ్ఞగల కఫనాడి మందగతి గలిగియుండినను, ఈశ్వరసంజ్ఞగల వాతనాడి విష్ణుసంజ్ఞగల పిత్తనాడిని స్పృశించినను, మూడునాడులును వేఱువేఱుగ వక్రగతులు గలదిగ నుండినను వాత పిత్తలక్షణమని యెఱుంగవలయును, ఈ వాతనాడి తీవ్రగమనము గలదిగ నుండిన, వాతపిత్తజ్వరమనియు, నదియె మందగమనము గలదిగ నుండిన అంతర్గత జ్వరమనియు నెఱుంగవలయును.

పిత్తవాయునాడీలక్షణమ్

శ్లో॥ బ్రహ్మనాడ్యాం హంసగతౌ విష్ణురీశ్వరకం స్పృశేత్ ।
త్రినాడ్యో వక్రగతయః పిత్తవాయోశ్చ లక్షణమ్ ॥

వ్యా॥ బ్రహ్మనాడ్యామితి॥ బ్రహ్మనాడ్యాం శ్లేష్మనాడ్యాం హంసగతౌ సత్యాం విష్ణుః పైత్యనాడీ ఈశ్వరకం వాతనాడీం స్పృశేచ్చేత్ త్రినాడ్యో వక్రగతయశ్చేత్, పిత్తవాయోర్లక్షణం ఇదమేవ

తీవ్రా చేత్ పైత్యవాయుజ్వరస్యమందా చేత్ తదంతర్గతజ్వరస్యా
లక్షణమితి జ్ఞాతవ్యమ్ ॥

తా॥ కఫనాడికి మందగమనము గలిగియుండినను విష్ణుసంజ్ఞగ
పైత్యనాడి రుద్రసంజ్ఞగల వాతనాడిని స్పృశించినను కఫ పిత్త వా
నాడులు మూడును వక్రగమనము గలిగియుండినను పిత్తవాయు వశ
మును ఈపైత్యవాతనాడికి తీవ్రగతి గలిగియుండిన పిత్తవాయుజ్వర
మనియు మందగమనము గలిగియుండిన అంతర్గత పైత్యవాతజ్వర
మనియు నెఱుంగనగును.

శ్లేష్మపిత్తనాడీలక్షణమ్

శ్లో॥ తమోనాడ్యాం కూర్మగతౌ సాత్త్వికం రాజసః స్పృశేత్ ।
త్రినాడ్యో వక్రగతయః శ్లేష్మపిత్తస్య లక్షణమ్ ॥

వ్యా॥ తమోనాడ్యామితి॥ తమోనాడ్యాం ఈశ్వరస్య తమ
స్స్వరూపత్వాత్ వాతనాడ్యామిత్యర్థః కూర్మగతౌ వక్రగతౌ సత్యాం
రాజసః రజోగుణస్వరూపక బ్రహ్మసంజ్ఞక కఫనాడీ సాత్త్వికం శుద్ధ
సత్త్వరూపవిష్ణుసంజ్ఞక పైత్యనాడీం స్పృశేచ్చేత్ త్రినాడ్యో వక్రగత
యశ్చేత్ శ్లేష్మపిత్తస్య లక్షణం ఇయమేవ తీవ్రా చేత్ శ్లేష్మపిత్త
జ్వరస్య మందా చేత్ తదంతర్గతస్యాపి లక్షణం బోద్ధవ్యమ్ ॥

తా॥ తమస్స్వరూపమగు వాతనాడి మందగతి గలిగియుండినను
రజోగుణ స్వరూపమగు కఫనాడి శుద్ధసత్త్వరూపమగు విష్ణుసంజ్ఞగల
పైత్యనాడిని స్పృశించినను మూడునాడులును వక్రగతి గలిగియుండినను
పిత్తశ్లేష్మమని యెఱుంగందగును. మఱియు నీ పైత్యనాడి వేగముగ
నడిచెనేని శ్లేష్మపిత్తజ్వరమనియు ఇదియు మందముగ నడిచెనేని అంత
ర్గత శ్లేష్మ పిత్తజ్వరమనియు నెఱుంగందగును.

పిత్తశ్లేష్మ నాడీలక్షణమ్

శ్లో॥ మృతనాడ్యాం మందగతౌ వర్ధకో జీవకం స్పృశేత్।
త్రినాడ్యో వక్రగతయః పిత్తశ్లేష్మస్య లక్షణమ్॥

వ్యా॥ మృతనాడ్యామితి॥ మృతనాడ్యాం వాతనాడ్యాం మందగతౌ సత్యాం అర్ధకం పైత్యనాడీ జీవకం కఫనాడీం స్పృశేత్ త్రినాడ్యో వక్రగతయశ్చేత్ పిత్తశ్లేష్మస్య లక్షణం తత్ర తీవ్రవహం గత్యోః పిత్తశ్లేష్మజ్వరస్య తదంతర్గతస్యాపి లక్షణం జ్ఞాతవ్య మేవచం వాతశ్లేష్మపిత్తానాం యథాక్రమం మృతజీవార్ధక జీవక సంజ్ఞా అపి నిష్పత్తావితి ఫలితార్థః తత్ర వాతపైత్యనాడ్యోః పార్శ్వభాగాదిచలనే సతి వ్యాధేః కించిద్దుస్సాధ్యత్వం శ్లేష్మనాడ్యాస్తథా చలనే అమయస్యాసాధ్యత్వమేవేతి హార్దో భావః॥

తా॥ మృతసంజ్ఞనల వాతనాడి మందగతి గలిగియుండినను అర్ధకమను సంజ్ఞగల పైత్యనాడి జీవకమను సంజ్ఞగల కఫనాడిని స్పృశించినను వాత పిత్తశ్లేష్మనాడులు వక్రగతి గలిగియుండినను పిత్తశ్లేష్మమనియు ఈ అర్ధకసంజ్ఞగల పైత్యనాడి వేగముగ నడిచిన పిత్తశ్లేష్మజ్వర మనియు మందగమనము గలదిగనుండిన అంతర్గత పిత్తశ్లేష్మజ్వరమనియును తెలియంగందగును. ఇట్లు వాతశ్లేష్మపిత్తనాడులు క్రమముగ మృతమనియు, అర్ధకమనియు, జీవకమనియు, సంజ్ఞలుగలవిగనుండును. మఱియు నీమూడునాడులలో వాతపైత్యనాడులకు పార్శ్వ చలనము గలిగిన వ్యాధి కొంచెము దుస్సాధ్య మనియు, అట్లు శ్లేష్మనాడికిసైతము పార్శ్వచలనము గలిగిన వ్యాధి అసాధ్యమనియు తెలియంగందగును.

శ్లేష్మవాయులక్షణమ్

శ్లో॥ విష్ణునాడ్యాం మందగతౌ వీక్ష్యతం బ్రహ్మా సంస్పృశేత్।
త్రినాడ్యో వక్రగతయః శ్లేష్మవాయోశ్చ లక్షణమ్॥

వ్యా॥ విష్ణునాడ్యామితి॥ విష్ణునాడ్యాం పైత్యనాడ్యాం మ
గతౌ సత్యాం బ్రహ్మ శ్లేష్మనాడీ ఈశ్వరం వాదనాడీం స్పృశేచ్చే
త్రినాడ్యః వక్రగతయశ్చేత్ శ్లేష్మవాయోర్లక్షణం శ్లేష్మనాడ
వాతనాడీర్వక్రగతి సాధారణా చేత్ శ్లేష్మవాయుః తీవ్రాచేత్ తజ్జ
మందాచేత్ తదంతర్గతశ్చేతి తాత్పర్యమ్॥

తా॥ పైత్యనాడికి మందగతి గలిగియుండినను కఫనాడి వా
నాడిని స్పృశించినను మూడు నాడులకును వక్రగమనము గలిగి
శ్లేష్మవాయు వనియు ఆశ్లేష్మనాడి తీవ్రముగ నడిచెనేని శ్లే
వాయుజ్వర మనియు మందముగ నడిచెనేని అంతర్గత శ్లేష్మవాతజ
మనియు తెలియుంగందను,

వాతశ్లేష్మ నాడీలక్షణమ్

శ్లో॥ అర్థనాడ్యాం మందగతౌ మృతకో జీవకం స్పృశేత్ ।
త్రినాడ్యో వక్రగతయో వాతశ్లేష్మస్య లక్షణమ్ ॥

వ్యా॥ అర్థనాడ్యామితి॥ అర్థనాడ్యాం అర్థకసంజ్ఞక పిత్తనాడ
మిత్యర్థః తస్యాంమన్దగతౌ సత్యాం మృతకః వాతనాడీ జీవకం శ్లే
నాడీం స్పృశేచ్చేత్ త్రినాడ్యో వక్రగతశ్చేత్తు వాతశ్లేష్మ
లక్షణం గతిశ్చేయం తీవ్రా చేత్ వాతశ్లేష్మజ్వరః మందాచేత్ త
దర్గతజ్వర ప్రతిపన్నస్య ।

తా॥ అర్థకసంజ్ఞగల పిత్తనాడికి మందగతి గలిగియుండిన
మృతసంజ్ఞగల వాతనాడి జీవసంజ్ఞగల శ్లేష్మనాడిని స్పృశించిన
మూడు నాడులును వక్రముగ నడిచెనేని వాతశ్లేష్మమనియు నీవా
నాడి శీఘ్రముగ నడిచెనేని వాతశ్లేష్మజ్వరమనియు మందగతిగలి
యుండిన నది అంతర్గత వాతశ్లేష్మజ్వరమనియు తెలియంగవలయును,

వాతనాడీలక్షణమ్

శ్లో॥ బ్రహ్మావిష్ణో ర్మందగతో రుద్రనాడీగతి స్ఫుటా ।
త్రినాడ్యో వక్రగతయో విజ్ఞేయం వాతనాడికమ్ ।

వ్యా॥ బ్రహ్మేతి॥ బ్రహ్మవిష్ణ్వోః శ్లేష్మపైత్యనాడ్యోర్మంద గత్యోస్సత్యోః రుద్రనాడ్యాః వాతనాడ్యాః గతిః స్ఫుటా చేత్ త్రినాడ్యః వక్రగతయశ్చేత్తు వాతనాడికా శుద్ధవాతనాడీతి విజ్ఞేయం గతి రస్యాస్తీవ్రతా చేత్తు కేవలవాతజ్వరః మందా చేత్ తదంతర్గత శ్చేత్యభిజ్ఞేయమ్॥

తా॥ కఫపిత్తనాడులకు మందగతికలిగియుండక వాతనాడి యొక్క గమనము స్ఫుటముగనుండి మూఁడునాడులకు వక్రగమనము కలిగెనేని శుద్ధవాతనాడియని తెలియఁగవలయును, ఈ వాత గతి తీవ్రముగనుండిన కేవలవాత జ్వరమనియు మందముగ నుండిన అంతర్గత వాతజ్వరమనియు తెలియఁగవలయును.

కఫరోగ నాడీలక్షణమ్

శ్లో॥ రుద్రవిష్ణ్వో ర్మందగత్యోర్బ్రహ్మనాడీగతి స్స్ఫుటా।
త్రినాడ్యో వక్రగతయో విజ్ఞేయం శ్లేష్మలక్షణమ్॥

వ్యా॥ రుద్రేతి॥ రుద్రవిష్ణ్వోః వాతపిత్తనాడ్యో ర్మందగత్యో స్సతోః బ్రహ్మనాడీగతిః శ్లేష్మనాడీసంచారః స్ఫుటా చేత్ త్రినాడ్యో వక్రగతయశ్చేత్ శ్లేష్మలక్షణమ్॥ శుద్ధశ్లేష్మవ్యాధి స్వరూపమితి జ్ఞేయః॥ గతే స్తీవ్రత్వే శుద్ధశ్లేష్మజ్వరః మందత్వే తదంతర్గత శ్చేత్యభిప్రాయః॥

తా॥ వాత పిత్త నాడులకు మందగతికలిగియుండఁగ కఫనాడీ సంచారము స్ఫుటముగనుండి మూఁడు నాడులు వక్రముగ నడచెనేని శుద్ధ శ్లేష్మమనియు ఈ కఫనాడీగతి తీవ్రముగనుండిన శ్లేష్మజ్వరమనియు మందముగ నడిచిన అంతర్గత శ్లేష్మజ్వరమనియు తెలియఁదగును.

పిత్తనాడీ లక్షణమ్

శ్లో॥ బ్రహ్మరుద్రౌ మందగతీ విష్ణునాడీగతిస్స్ఫుటా।
త్రినాడ్యో వక్రగతయః పిత్తనాడ్యాస్తు లక్షణమ్॥

వ్యా॥ బ్రహ్మారుద్రావితి॥ బ్రహ్మారుద్రౌమందగతీశ్లేః మందగతిచేత్ క్షిప్తనాడీగతిః పైత్త్యనాడీప్రచారః స త్రినాడ్యోవక్రగతయశ్చేత్ పిత్తనాడ్యాః పిత్తనాడీమా పైత్త్యరోగస్య స్వరూప మితిరోద్ధవ్యం గతి స్తస్యాస్తీక్ష్ణ శ్చే జ్వరః మందగతి శ్చేత్ తదంతర్గత శ్చేత్యభిప్రాయః ॥

తా॥ శ్లేష్మ వాత నాడులకు మందగమనము గలిగి పైత్త్యనాడి ప్రచారము స్ఫుటమయ్యెనేని మూడు నాడులకు గలిగిన కేవల పైత్త్యమనియు నీ పైత్త్యనాడి శీఘ్రముగ పిత్తజ్వరమనియు మందముగ చరించిన అంతర్గత పిత్తజ్వ నెఱుంగందగును.

అథ విషమసంకలిత నాడీవిచారః

శ్లో॥ త్రినాడ్యో మందగతయ స్త్రీనాడీగతయస్సమాః ।
త్రినాడ్యో మంథగతయ స్త్రీనాడీగతయో జవాః ॥

వ్యా॥ త్రినాడ్యఇతి॥ ఏకస్మిన్ క్షణే త్రినాడ్యః వాత నాడ్యః వక్రగతయః కుటిలప్రచారాః అపరస్మిన్ క్షణే త్రినా సమాః వాతశ్లేష్మ పిత్తనాడ్యః సమానప్రచారః అన్య త్రినాడ్యో వాతశ్లేష్మపిత్తనాడ్యః మందగతయః గత్వా మంద తదుత్తరక్షణే త్రినాడీగతయః జవాశ్చభవేయుశ్చేత్ కోర్థః గత్యాదిక్రమముల్లంఘైన పూర్వస్మిన్ క్షణేవక్రగతిః సమ గతిర్జవగతిర్వాభవతి ఉత్తరక్షణేతృతీయే వక్రాజవగతిర చతుర్థక్షణేసమమందా మందసమా వాభవేత్ ఏవంయా త్రయాస్సంకలనే విషమసంకలితనాడీ తజ్జ్వరశ్చేతి మంత

తా॥ వాతశ్లేష్మ పిత్తనాడులు మూడునూ ఒకక్షణము గతి గలిగినను క్షణాంతరమునందు సమగతిగలిగినను మరియొక నందు మందగతిగలిగినను తదుత్తరక్షణమునందు తీవ్రగతి

లేక యీమాదిరినాడులు పైని జెప్పంబడిన వక్రగత్యాదులను అతిక్రమించి పూర్వక్షణమునందు వక్రగతి సమగతి మందగతి తీవ్ర గతి గలవిగను ఉత్తరక్షణమునందును తృతీయక్షణమునందును వక్రగతి తీవ్రగతి గలవిగను చతుర్థక్షణమునందు సమగతి మందసమ ములుగ నుండెనేని విషమసంకలితనాడియనియును విషమసంకలిత జ్వరమనియును తెలియంగవలయును.

అథ వాతాదినాడీషు ద్వాత్రింశద్దోషప్రాప్తి నాడీలక్షణము

శ్లో॥ ముహుర్లావగతిః పిత్తే ముహుర్భేకగతి స్తథా ।
ద్వాత్రింశద్దోషాస్సంప్రాప్తా ముహుశ్శుకగతిశ్శివః ॥

వ్యా॥ ముహురితి॥ పిత్తః పైత్యనాడీలావకగతిః ముహురిత్యత్ర సర్వత్రవీప్సార్గా ముహుర్ముహుః తిత్తిరిగతిసదృశగతిశ్చేత్ పిత్త పైత్యనాడీవా ముహుర్ముహుః భేకగతిః మండూకప్లుతిః మండూకకంఠనాడీ చలనసదృశగతిర్వా భవేయుశ్చేత్ శివః వాతనాడీవా ముహుర్ముహు శ్శుకగతిశ్చస్యాచ్చేత్ ద్వాత్రింశద్దోషాః జిహ్వాదోషాది చిన్తామణి బాహటాది గ్రంథప్రతిపాదితదోషాస్సంప్రాప్తాభవేయురితిభావః ద్వా త్రింశద్దోషలక్షణానితు విస్తరభయాన్నలిఖ్యన్తే ద్వాత్రింశద్దోషశా యత్ర త్రయోదశసన్నిపాతజ్వరాశ్చోక్తప్రదస్తే వీతత్సర్వం ధాతుసిద్ధ పణసమస్తై శ్చికిత్సకైః పరిశోధ్యమ్.

తా॥ పిత్తనాడి మాటిమాటికి తిత్తిరిసదృశగతిగలదిగను లేక పలుమారు కప్పయొక్క కంఠనాడీ చలనముతో తుల్యమగు గమనము గలదిగ నుండినను లేక వాతనాడి మాటిమాటికి చిలుక మనమునకు సమానగతి గలిగియుండినను జిహ్వాదోషాది ద్వాత్రిం ద్దోషములు సంప్రాప్తములగునని యెఱుంగవలయును.

సూతికావాయునాడీలక్షణమ్

శ్లో॥ ముహుర్మందగతిర్బ్రహ్మా ముహుర్జవగతిశ్శివః ।
ముహుర్జవగతిర్విష్ణుః సూతికావాయులక్షణమ్ ॥

వ్యా॥ ముహురితి॥ అత్రాపి ముహుఃపదేన వీప్సాగ్రాహ్యా బ్ర
శ్లేష్మనాడీ ముహుర్ముహుః మందగతిస్స్యాచ్చేత్ శివః వాతనా
ముహుర్ముహుఃజవగతిః వక్రగతిశ్చయది . పిత్తనాడీ ముహుర్ముహుః
తీవ్రగతిస్స్యాత్ సూతికావాయోః స్సూతికానిమిత్తక వాత
ఉత్పత్తిరితి రసరత్నాకర బాహటగ్రంథాదిషు ద్రష్టవ్యమ్ ॥

తా॥ శ్లేష్మనాడి మాటిమాటికి మందగతిగలదిగను వాత
మాటిమాటికిశీఘ్రగతిగలదిగను ఇట్లు పిత్తనాడికిని శీఘ్రగతికలి
సూతికావాయువనియు నెఱుంగవలయు నీసూతికావాయువు
వాయువువలన జనించునని యెఱుంగందగును.

అథ బాహ్యజ్వరాంతర్గతజ్వర, అస్థిగతజ్వర నాడీలక్షణమ్

శ్లో॥ జవవక్రాస్త్రినాడ్యశ్చ మందవక్రాస్త్రినాడికాః ।
ఏకశ్లేష్మా వక్రగతి ర్జ్వరాంతర్గతిరస్థిగః ॥

వ్యా॥ జవేతి॥ త్రినాడ్యః వాతశ్లేష్మపిత్తనాడ్యః జవవక్రాః తీ
కుటిలాశ్చేత్ జ్వరః శరీరబాహ్యసన్తాపకృత్ బాహ్యజ్వర ఇత్య
త్రినాడికా మన్దప్రకారేణకుటిలగతయశ్చేత్ అంతర్గతిః అంతర్గతజ్వ
ఇత్యర్థః వాతపిత్తనాడ్యోః స్వాభావికగత్యోరేవ శ్లేష్మ ఏక ఏవ మం
ప్రకారేణవక్రగతిశ్చేత్ మధ్యమాంగుళిమధిష్ఠిత్యైవ తామేవేత
తః తాడయేచ్చేత్ అస్థి యావచ్ఛరీరాధారకపృష్ఠభాగావస్థితబ్ర
చ్ఛల్య విశేషః తద్గచ్ఛతీత్యస్థిగః అస్థిగతజ్వర ఇత్యర్థః అంతర్గతిరిత్య
అంతశ్శరీరాన్తః గచ్ఛతీతి సూక్ష్మప్రకారేణాప్నోతీత్యర్థః అంతర్గ
తిరిత్యత్రాపి అన్వర్థసంజ్ఞా ॥

తా॥ వాతశ్లేష్మపిత్తనాడులు మూడును తీవ్రముగను వక్రముగను నడిచెనేని బాహ్యజ్వర మనియు నీమూడునాడులును మందముగను వక్రములుగను చరించెనేని అంతర్గతజ్వర మనియు వాతపిత్తనాడులకు స్వాభావికగతి గలిగియుండఁగ శ్లేష్మనాడియొకటి మాత్రము మందముగను నడిచెనేని అస్థిగతజ్వర మనియును తెలియందగును. అస్థిగతజ్వర మనఁగా ఎమ్ముకను ఆశ్రయించినది.

అసాధ్యనాడీలక్షణమ్

శ్లో॥ అనిలో యాతి పిత్తస్య పిత్తో యాతి కఫాలయమ్ ।
కఫస్య కంఠమూలాయా న భవేత్తస్యజీవనమ్ ॥

టీ॥ అనిలేతి॥ అనిలః వాతనాడీ పిత్తస్య పైత్త్యనాడ్యాః స్థానమితి శేషః యాతిగచ్ఛతి యది పైత్త్యనాడీచ కఫాలయం శ్లేష్మస్థానం యాతిప్రాప్నోతియది యస్యపుంసః యా ప్రాప్తి కఫాలయః పిత్తనాడీ కఫస్య శ్లేష్మనాడ్యాః కంఠమూల కంఠమూలావత్ శ్లేష్మణావృత్య తిష్ఠంతీ భవేత్ తస్య జీనపమపి నభవేత్ నశ్యతి ॥

తా॥ ఏపురుషునియొక్క వాతనాడి పైత్త్య నాడిస్థానమున కేగిననుపిత్తనాడి కఫనాడీ స్థానమునకుఁ జనినను ఆపిత్తనాడి కఫనాడిని కంఠమూలిక తెఱఁగున వ్యాపించియుండినను ఆ పురుషుఁడు యమమందిరమున కేగునని తెలియఁదగును.

సన్నిపాతనాడీలక్షణమ్

శ్లో॥ మందంమందం శిథిలశిథిలం వ్యాకులం వ్యాకులంవా ।
స్థిత్వాస్థిత్వా త్వరితగమనం పంచసూక్ష్మంగదానామ్ ।
ఏవం నాడీత్రివిధగతయో యస్యహస్తే పదే వా ।
దృశ్యన్తేఽమీ జగతి న భవేత్తస్య జీవాభిలాషః ॥

వ్యా॥ మందంమందమితి॥ మందంమందం మందప్రకారం సర్వత్ర ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావం శిథిలశిథిలం నివాతనిర్మోకవత్ శిథిలప్రకార సంచారం వ్యాకులం వ్యాకులంవా సంశయజనకత్వేన స్థిత్వాస్థిత్వా స్వవేగాభావాత్ అదర్శనీయతయా క్షణంక్షణమవస్థానం త్వరితగమనం ఉత్ప్లుత్యోత్ప్లుత్య ధావదశ్వగతివత్ శీఘ్రగమనం ఏవం రూపా పంచ పంచవస్థాః నాడీనాం సంభవేయుశ్చేత్ గదానాం రోగాణాం అవస్థానమితి శేషం తత్సాన్నిధ్యం సూక్ష్మతయావిభావ్యమిత్యర్థః ఏవంప్రకారేణ అమీ పూర్వోక్తానాడీ త్రివిధగతయః త్రివిధ నాడీ ప్రచారా ఇత్యర్థః తాః యస్య పుంసః హస్తే పదేవా దృశ్యన్తే తస్య జగతి అస్మిన్ లోకే జీవాభిలాషః నభవేత్॥

తా॥ వాతశ్లేష్మనాడులగతులు మందమందముగను వాయురహితమగు స్థలమునందున్న పాముకుబుసము తెఱఁగున శిథిలశిథిలగతి గలవిగను వ్యాకులవ్యాకులముగను నిలిచినిలిచియు నెగిరెగిరినడుచు అశ్వగతిచందంబున శీఘ్రగమనము గలవిగనుండిన రోగములస్థితిని సూక్ష్మముగ నెఱుంగదగును ఈరీతిగ నేపురుషుని యొక్క హస్తమునందుఁగాని లేక పాదమునందుఁగాని కనుపడునో ఆపురుషునికి జీవాభిలాష లేదని యెఱుంగవలయును,

శుభనాడీ లక్షణమ్

శ్లో॥ సువ్యక్తతా నిర్మలత్వం స్వస్థానస్థితిరేవ చ ।
అచంచలమమందత్వం సర్వేషాం శుభలక్షణమ్ ॥

వ్యా॥ సువ్యక్తత్యేతి॥ సువ్యక్తతా సుష్ఠుస్ఫుటత్వేన భాసమానతా నిర్మలత్వం దోషరాహిత్యం స్వస్థానస్థితిః అన్యస్థానమప్రాప్యైవ సర్వాసాం నాడీనాం స్వస్థానేవృత్తిః అచంచలమిత్యత్ర భావప్రధాన నిర్దేశః చాంచల్యాభావః అమందత్వం మాంద్యాతిశయాభావః ఏత

త్సర్వం సర్వేషాం రోగాణాం శుభలక్షణం సాధ్యత్వయాంపకోభవ జ్ఞాపకమ్।

తా॥ నాడులయొక్కగతి స్ఫుటముగను దోషరహితముగను స్థానాన్తరముదు జెందక యుండుటయును చాంచల్యరాహిత్యముగను మాన్ద్యరహిత్యముగ నుండిన సర్వరోగంబులుసాధ్యంబులని యెఱుంగ వలయును.

గద్య

ఇది సాతులూరివంశపయఃపారావారరాకాసుధాకరాయమానస్య
శ్రీమద్గోపాలాచార్యసూరేస్తజేన శ్రీకృష్ణసూరిణా
విరచితా నాడీనిరూపణాఖ్యాశ్వినీదేవకృత సప్త
వింశతిశ్లోకీ వ్యాఖ్యా సమాప్తాభూత్

ఇట్లు అశ్వినీదేవతలచే చేయబడిన నాడీనక్షత్రమాలయను
నీగ్రంథము శ్రీకృష్ణసూరిచే చేయంబడిన నాడీనిరూపణం
బను వ్యాఖ్యానసహితముగ ముగిసెను

శ్రీ ర స్తు

అశ్వినీదేవతాభ్యాం నమః

నా డీ ని ర్ణ య ము

—: * :—

నాడ్యుత్పత్తి ప్రకరణము

శ్లో॥ యేవై యావద్వికారాః ప్రకృతివికృతరూపాయాశ్చ తేషాంజనిస్థి
తీ దేవాశ్చత్సురాదేరథసకలమిదం యత్సమాహైర్వ్యసృష్టమ్
యత్సంక్షోభాత్ప్రమార్తిః ప్రథితమిహాయతః పాలనాదిస్వసిద్ధా
సామాలాఖ్యాజనేభ్యోవితరతుసుఖ ముక్తయేసశ్చభూయాత్ ।

వ్యా॥ అద్యం తావన్నాడీకావిజ్ఞాగా దేవవాతప్రకృతిజనితానామామయానాం సాధ్యాసాధ్యనభేదకజ్ఞానం ప్రాప్యతే అతఏవ తన్నిరూప్యతి ఇతి ॥

తా॥ వైద్యుండు ప్రథమంబున వాతపిత్తాది వైషమ్యములచే జనించిన వ్యాధుల సాధ్యాసాధ్యంబులను తత్త్వవ్యాధి భేదంబులను నెఱుంగుటకు నాడీజ్ఞానమే ముఖ్యకారణముగ నుండును అట్టి నాడీగతి విశేషజ్ఞానము కలిగెనేని రోగస్వరూపంబును దెలిసికొని తగిన చికిత్స జేయదగును కావున ఆనాడుల స్వరూపంబులను దెలియంజేసెదను.

శ్లో॥ కందమధ్యే స్థితా నాడీ సుషుమ్నేతి ప్రకీర్తితా ।
తిష్ఠంతే పరితస్సర్వాశ్చ క్రోశస్మిన్నాడికాస్తతః ॥

తా॥ శరీరమునందలిమూలాధారమధ్యంబున సుషుమ్న యను నొకనాడి యున్నయది మఱియు పచింపంబోయెడి ఇడాపింగళాది నాడులీసుషుమ్నానాడిని చుట్టుకొని యుండును.

శ్లో॥ సార్ధత్రికోట్యో నాడ్యోహి స్థూలాస్సూక్ష్మాశ్చ దేహినామ్ ॥
నాభికన్దనిబద్ధాస్తా స్తిర్యగూర్ధ్వమధఃస్థితాః ।

తా॥ మనుజుల దేహంబున స్థూలసూక్ష్మంబులగు మూడుకోట్ల యేబదిలక్షల నాడు లున్నయవి. ఆనాడులు మూలాధారంబు నాశ్రయించి కొన్ని యూర్ధ్వభాగంబునను కొన్ని యధోభాగంబునను మఱికొన్ని తిర్యగ్భాగంబునను వ్యాపించియున్నయవి.

శ్లో॥ తిస్రః కోట్యో౽ర్ధకోటీచ యాని లోమాని మానుషే ।
నాడీముఖాని సర్వాణి, ఘర్మబిందుం క్షరంతి చ ॥

తా॥ మఱియు పైనాడుల నాశ్రయించి మూడుకోట్ల యేబది లక్షల రోమంబు లున్నయవి. ఆరోమంబులే నాడులకు ముఖంబు లనం బడును, అందుండియే చెమట స్రవించును.

శ్లో॥ నానానాడీప్రసవగం సర్వభూతాంతరాత్మని ।
ఊర్ధ్వమూలమధశ్శాఖం వాయుమార్గేణ సర్వగమ్ ॥

తా॥ మనుజుల దేహమందు పైని జెప్పిన నాడుల కాధార భూతంబై పరబ్రహ్మస్వరూపమగు నొక సూక్ష్మవాయువు గలదు. అది ప్రాణాదివాయువుల ద్వారా దేహమంతటను వ్యాపించుచుండును.

శ్లో॥ ద్విసప్తతిసహస్రాణి నాడ్యస్స్యుర్వాయుగోచరాః ॥
కర్మమార్గేణ సుషిరా స్తిర్యంచ స్సుషిరాత్మికాః ॥

తా॥ ఈపైనాడులలో డెబ్బది రెండువేల నాడులు వాయు సంచార యోగ్యంబులై యుండును. మఱియు, ఆనాడులు వాయు మార్గద్వారా పునరావృత్తి ప్రాపక కర్మరూప ఛిద్ర విశిష్టంబులై తిర్యగ్గతరంధ్రప్రధానభూతంబులుగ నుండును.

శ్లో॥ తర్పయంతి రసైర్దేహం నద్యస్తోయైరివార్ణవమ్ ।
ద్వాసప్తతిసహస్రం తు తాసాం స్థూలాః ప్రకీర్తితాః ॥

తా॥ నదులు నిజజలంబులచే సాగరంబును సమృద్ధి గావించు చందంబున పైనాడులు దేహి సేవించెడి యన్నపానాదుల రసంబులచే

దేహంబును వృద్ధిని జేయుచున్నవి. అందు వెయ్యిన్ని డెబ్బదినాడులు స్థూలనాడులుగ నున్నయవి.

శ్లో॥ దేహే ధమన్యో ధన్యాస్తాః పంచేంద్రియగుణావహాః ।
నాభికందస్థితాస్తాస్తు నాభౌ చక్రే ప్రవేష్టితాః॥

తా॥ పైనాడులలో శబ్దస్పర్శరూప రసగంధాత్మక పంచేంద్రియ గుణగ్రాహకంబులగు నాడులే మిగుల శ్రేష్ఠంబులుగ నుండును. అట్టి యీనాడులును మూలాధారంబు నాశ్రయించి నాభిచక్రంబునం బ్రవేశించి యున్నయవి.

శ్లో॥ తాసాంచ సూక్ష్మసుషిరాణి శతాని సప్త స్వచ్ఛాని యైరస కృదన్నరసం వహద్భిః। ఆప్యాయతే వపురిదం హినృణామ మీషా మవ్యన్న్రివద్భిరివ సింధుశతైస్సముద్రమ్॥

తా॥ పైన జెప్పఁబడిన స్థూలనాడుల నాశ్రయించి నిర్మలమైన యేడునూర్ల ప్రధాననాడులు సూక్ష్మఛిద్రములతోఁ గూడియుండును. ఇవి ప్రతిదినము మనుజులు భక్షించెడి యన్నపానాదుల రసమును వహించుచు సముద్రము నానావిధ నదులచే నాప్యాయమును బొందు చందంబున శరీరమును వృద్ధిఁ జేయుచున్నవి.

శ్లో॥ ఆపాదతః ప్రభృతి గాత్రమశేషమాసామాను స్తకాదపిచ నాభి పురఃస్థితేన। ఏతన్మృదంగ ఇవ చర్మచయేన బద్ధం కాయం నృణా మిహ సిరాశతసప్తకేన ॥

తా॥ మూలాధారంబు నాశ్రయించి పాదము మొదలు శిరము పర్యంతము వ్యాపించియుండెడి యేడునూర్ల నాడులచే మనుష్య దేహము మృదంగము చర్మముచేఁ గట్టంబడియుండు తెఱంగున బంధింపంబడి యున్నయది.

శ్లో॥ ఇడాచ పింగళా చైవ సుషుమ్నాచ చ సరస్వతీ।
వారుణీ చైవ పూషాచ హస్తిజిహ్వా యశస్వినీ ॥

విశ్వోదరీ కుహూశ్చైవ శంఖినీచ పయస్వినీ ।
అలంబుసా చ గాంధారీ ముఖ్యాశ్చై తాశ్చతుర్దశ ॥

తా॥ పై నాడులలో ఇడ పింగళ సుషుమ్న సరస్వతి వారుణి పూష హస్తి జిహ్వా యశస్విని విశ్వోదరి కుహు శంఖిని పయస్విని అలంబుస గాంధారి అను నీపదునాలుగు నాడులు ముఖ్యంబులై నుండును.

శ్లో॥ ఇడాచ పింగళా చైవ సుషుమ్నాచ సరస్వతీ ।
గంధారీ హస్తిజిహ్వా చ కుహూః పూషా యశస్వినీ॥
వారణాలంబుసా విశ్వా శంఖినీచ పయస్వినీ ।
ఏతాః ప్రాణవహా నాడ్యో జీవలోకే ప్రతిష్ఠితాః ॥

తా॥ నామాంతరములుగల పై పదునాలుగు నాడులును ప్రవాహినులై జీవలోకంబునం బ్రతిష్ఠింపఁబడి యున్నయవి.

శ్లో॥ తత్ర ప్రధానా నాడ్యస్తు దశ వాయు ప్రవాహికాః ॥

తా॥ పై పదునాలుగు నాడులలో పది ప్రాణాదివాయువాహినులై యుండుటవలన నవి మిగుల ప్రధానంబుగ నుండును.

శ్లో॥ ఇడాపింగళయోశ్చైవ సుషుమ్నా చోర్ధ్వగామినీ ।
గాంధారీ హస్తిజిహ్వాచ ప్రసారగమనే స్థితా ॥
అలంబుసాయశస్విన్యౌ దక్షిణాంగే సమన్వితే ।
కుహూశ్చ శంఖినీ చైవ వామాంగే చావలంబితా ॥
ఏతాసు దశనాడీషు నానాకార్యప్రసూతికా ॥

తా॥ ఇడ పింగళ సుషుమ్నయను నీమూఁడు నాడులు మునం దూర్ధ్వగామినులై యుండును గాంధారి హస్తిజిహ్వా నాడులు చేతులు మొదలగునవి చాఁచుటకును ముడుచుటకును యుక్తంబులై యుండును అలంబుస యశస్విని యను రెండును దక్షిణాంగంబునను కుహు శంఖిని యను నాడులు వామాంగంబు

వ్యాపించియుండును. అప్పదినాడులలో మధ్యమంబున నుండెడి పూషయను ప్రసూతికానాడి సమస్తకార్యంబులను జేయుచుండును.

శ్లో॥ ఇడాచ వామనాసాయాం దక్షిణే పింగళా మతా ।
సుషుమ్నా బ్రహ్మరంధ్రేచ గాన్ధారీ వామచక్షుషి ॥
దక్షిణే హస్తిజిహ్వాచ పూషా కర్ణేఽథ దక్షిణే ।
వామే యశస్వినీ జ్ఞేయా ముఖే చాలంబుసా మతా ॥
కుహూశ్చ లింగమూలే స్యాచ్ఛంఖినీ శిరసోపరి ।
ఏవం ద్వారం సమాశ్రిత్య తిష్ఠంతి దశనాడికాః ॥

తా॥ వామనాసికయందు ఇడయు, దక్షిణనాసికయందు పింగళయు, బ్రహ్మరంధ్రంబున సుషుమ్నయు, వామనేత్రంబున గాంధారియు, దక్షిణనేత్రంబున హస్తిజిహ్వయు దక్షిణకర్ణంబున పూషయు, వామకర్ణంబున యశస్వినియు, జిహ్వాయం దలంబుసయు, శిశ్నంబున కుహువు, శిరంబున శంఖినియు వ్యాపించియుండును.

పదినాడులను ఆశ్రయించి యుండెడి పదివాయువులు

శ్లో॥ ప్రాణోఽపానస్సమానశ్చ ఉదానో వ్యాన ఏవచ ।
నాగః కూర్మోఽథ కృకరో దేవదత్తో ధనంజయః ॥
ఏతే నాడీషు సర్వాసు చరంతి దశవాయవః ।
ఏతేషు వాయవః పంచ ముఖ్యాః ప్రాణాదయః స్మృతాః ॥
తేషు ముఖ్యతమా వేతౌ ప్రాణాపానౌ నరోత్తమే ।
ప్రాణ ఏవైతయోర్ముఖ్య స్సర్వప్రాణభృతాం సదా ॥

తా॥ ప్రాణము, అపానము, సమానము, ఉదానము, వ్యానము, నాగము, కూర్మము, కృకరము, దేవదత్తము, ధనంజయము అను నీపది వాయువులు సర్వనాడులయందును సంచరించుచుండును అయిన నిప్పదివాయువులలో ప్రాణాదిపంచవాయువులు ముఖ్యంబులుగను,

అందు ప్రాణాపానంబులు మిగుల ముఖ్యంబుగను వానిలో ప్రాణ మత్యంతముఖ్యంబుగను నుండును.

శ్లో॥ శబ్దగ్రహః శ్రుతౌ నాడీ రూపగ్రహశ్చ లోచనే।
గంధగ్రహో నాసికాయాం రసనాయాం రసావహః॥
ఏవం త్వచ స్పర్శవహః శబ్దకృద్ధృదయాన్ముఖే।
మనోబుద్ధ్యాదికం సర్వం హృదయేషు ప్రతిష్ఠితమ్॥
పురీతత్యాం మనఃస్థిత్యా నిద్రా సముపజాయతే॥

తా॥ కర్ణంబులయందు వ్యాపించియుండు నాడులు శబ్దగ్రాహకంబులుగను, నయనంబులయం దుండునవి రూపగ్రాహకంబుగను, నాసికయం దుండునవి గంధగ్రాహకములుగను, జిహ్వయం దుండునది రసగ్రాహకముగను, చర్మమునం దుండునది స్పర్శగ్రాహకముగను, హృదయమును ముఖమును వీటియం దుండునవి శబ్దోచ్చారణమునకును సుపయుక్తముగ నుండును. మనస్సు బుద్ధి ఇవి హృదయంబున ప్రతిష్ఠింపంబడి యుండును. పురీతతియను నాడియందు మనస్సు లీనంబయ్యె నేని అప్పుడు నరునికి నిదురపట్టును.

వాక్యం॥ అన్యాసాం నామాన్యపి శారదాయామ్॥

తా॥ పైని జెప్పబడిన పదునాలుగు నాడీనామములును గాక యితర నాడుల నామంబులు "శారద" యను గ్రంథమునందుం జెప్పంబడియున్నవి.

శ్లో॥ గాంధారీ హస్తిజిహ్వాఖ్యా సపూషాలంబుసా మతా।
యశస్వినీ శంఖినీచ కుహూస్స్యుస్సప్తనాడయః॥
వాక్యం॥ తాసాం స్థితిస్వరూపం యోగార్ణవే॥

తా॥ గాంధారి హస్తిజిహ్వ పూష అలంబుస యశస్విని శంఖిని కుహువు అను నామంబులుగల యేడునాడుల స్వరూపంబును స్థితియు యోగార్ణవమను గ్రంథమునం జెప్పంబడి యున్నది.

శ్లో॥ ఇడాపృష్ఠే తు గాంధారీ మయూరగళసన్నిభా ।
సవ్యపాదాదినేత్రాంతా గాన్ధారీ పరికీర్తితా ॥

తా॥ గాంధారియనునాడి మయూరకంఠవర్ణము గలదియై ఇడ యను నాడికి పృష్ఠము నాశ్రయించి సవ్యపాదము మొదలు నేత్రాంత మువఱకు వ్యాపించియుండును.

శ్లో॥ హస్తిజిహ్వోత్పలప్రఖ్యా నాడీ తస్యాః పురః స్థితా ।
సవ్యభాగస్య మూర్ధాది పాదాంగుష్ఠాంతమాశ్రితా ॥

తా॥ హస్తిజిహ్వయనునాడి నల్లకలువ వర్ణము గలదియై ఇడ యను నాడికి ముందుభాగము నాశ్రయించి సవ్యభాగమున శిరస్సు మొదలు పాదాంతమువఱకును వ్యాపించియుండును.

శ్లో॥ పూషా తు పింగళాపృష్ఠే నీలజీమూతసన్నిభా ।
యామ్యభాగస్య నేత్రాంతా యావత్పాదతలం గతా ॥

తా॥ పూషయను నాడి నల్లని మేఘచ్ఛాయగలదియై పింగళ యనునాడికి పృష్ఠభాగమునుండి దక్షిణభాగమున పాదాంగుష్ఠము మొదలుకొని నేత్రాంతమువఱకును వ్యాపించియుండును.

శ్లో॥ అలంబుసా రక్తవర్ణా నాడీ తస్యాః పురః స్థితా ।
పాదాంగుష్ఠాంతమారభ్య నేత్రాంతం దక్షిణే శ్రితా ॥

తా॥ అలంబుసయనునాడి రక్తవర్ణము గలదియై పింగళ యను నాడికిముందుభాగము నాశ్రయించుకొని కుడిపాదాంగుష్ఠము మొదలు నేత్రాంతమువఱకును వ్యాపించియుండును.

శ్లో॥ యశస్వినీ శఙ్ఖవర్ణా పింగళా పూర్వదేశగా ।
పాదాంగుష్ఠాంతమారభ్య దక్షమూర్ధాంతమాశ్రితా ॥

తా॥ యశస్విని యనునాడి శంఖవర్ణము గలదియై పింగళయను నాడికి పూర్వభాగము నాశ్రయించుకొని దక్షిణభాగమునందు పాదాంగుష్ఠాదిగ మొదలు శిరంబువఱకును వ్యాపించియుండును.

శ్లో॥ గాంధార్యాశ్చ సరస్వత్యా మధ్యస్థా శంఖినీ మతా।
సువర్ణవర్ణా పాదాదికర్ణాంతా సవ్యభాగకే॥

తా॥ శంఖిని యనునాడి స్వర్ణవర్ణము గలదియై గాంధారి సరస్వతి యను నాడులకు మధ్యము నాశ్రయించి సవ్యపాదము మొదలు కర్ణాంతము వఱకును వ్యాపించియుండును.

శ్లో॥ కుహూః ప్రోక్తా శ్వేతవర్ణా వారుణీపూషమధ్యగా।
పాదాంగుష్ఠాదిమూర్ధాంతా యామ్యభాగే కుహూర్మతా॥

తా॥ కుహు అనునాడి శ్వేతవర్ణము గలదియై వారుణి పూష యను నాడుల మధ్యము నాశ్రయించుకొని యామ్యపాదాంగుష్ఠము మొదలు శిరస్సువఱకును వ్యాపించియుండును.

వాక్యం॥ రాకా సరస్వతీ విశ్వోదరీ శంఖినీ ఏతా అపి ప్రధానత్వే నోక్తాః ఉక్తంచ॥

తా॥ రాకా సరస్వతి విశోదరి శంఖిని యనునాడులును ప్రధానంబులుగఁ జెప్పఁబడియున్నవి.

శ్లో॥ మూలత్రికోణాగ్రే సుషుమ్నా సా బ్రహ్మరంధ్రేతి కీర్తితా।
అవ్యక్తా సాచ విజ్ఞేయా సుషుమ్నా వైష్ణవీ స్థితా॥

తా॥ సుషుమ్న యనునాడి మూలత్రికోణాగ్రమున నుండుటచే బ్రహ్మరంధ్రంబని చెప్పంబడును. ఆన్నాడి విష్ణుదేవతాకమై అవ్యక్తముగ నుండును.

శ్లో॥ తాసాం తిస్రః ప్రధానాస్తు తిసృష్వేకోత్తమా మతా।
ఇడాచ పింగళా చైవ సుషుమ్నా చ తృతీయకా॥

తా॥ పైనిజెప్పంబడిన పదినాడులలో ఇడ పింగళ సుషుమ్న యను మూఁడు నాడులును ప్రధానంబులుగ నున్నయవి. వాటిలో సుషుమ్న యనునాడి ఉత్తమోత్తమముగ నుండును.

శ్లో॥ తత్రైళా వామతో యాతి ద్వితీయా దక్షిణే తథా ।
మధ్యే వాయుపథం విద్యాత్త్రిభిస్తుల్యం గతాగతమ్ ॥

తా॥ ఇడ యనునాడి యెడమపార్శ్వమునందును పింగళయను నాడి కుడిపార్శ్వమునందును సుషుమ్న యనునాడి యీనాడులకు మధ్యంబునను నుండుటయేగాక యీమూడు నాడులయందును తుల్యముగ సంచరించెడి వాయుమార్గము గలిగియుండును.

ఇడాపింగళానాడీస్వరూపము

శ్లో॥ ఇడా చ శంఖచంద్రాభా తస్యా వామే వ్యవస్థితిః ।
పింగళాసితరక్తాభా దక్షిణం పార్శ్వమాశ్రితా ॥

తా॥ ఇడ యనునాడి శంఖమువలెను చంద్రునివలెను ప్రకాశించుచు సుషుమ్న యనునాడికి వామభాగమునందుండును పింగళయను నాడి నలుపు ఎఱుపుగల మిశ్రవర్ణము గలదియై ప్రకాశించుచు సుషుమ్నా నాడికి దక్షిణభాగము నాశ్రయించి యుండును.

శ్లో॥ చంద్రసూర్యౌ మరుచ్చైవ త్రయస్త్రిష్వవస్థితాః ।
తథా రజస్తమస్సత్త్వం రాత్ర్యహఃకాల ఏవ చ ॥

తా॥ ఇడయనునాడి చంద్రదేవతాకమై రజోగుణ ప్రధానమై యుండుటయేగాక రాత్రిరూపఖండకాలయుక్తముగ నుండును పింగళ యనునాడి సూర్యదేవతాకమై తమోగుణప్రధానమై యుండుటగాక అహఃకాలస్వరూపఖండ కాలయుక్తముగ నుండును సుషుమ్న యనునాడీ వాయుదేవతాకమై సత్త్వగుణప్రధానమయియుండుటయే గాక అఖండకాలయుక్తమయి యుండును.

శ్లో॥ ఇడా సోమమయీ ప్రోక్తా పింగళా వహ్నిరూపిణీ ।
వాయ్వాగ్నేయీ సుషుమ్నా చ బ్రహ్మద్వారపథానుగా ॥

తా॥ సోమరూపమగు ఇడయను నాడియు తేజోరూపమగు పింగళయను నాడియు వాయ్వగ్ని రూపమగు సుషుమ్నయనునాడియు బ్రహ్మద్వారము నాశ్రయించుకొని యుండును.

శ్లో॥ పద్మకోశప్రతీకాశం సుషిరైశ్చ విభూషితమ్ ।
హృదయం తద్విజానీయా ద్విశ్వస్యాయతనం హి తత్ ॥

తా॥ తామర మొగ్గవలె అగ్రమునందు రంధ్రములు గలిగి అధోముఖంబయి నాభికూర్ధ్వంబుగ నుండెడి హృత్పుండరీకము బ్రహ్మమునకు నివాసస్థానంబుగ నున్నది.

శ్లో॥ దక్షిణా పింగళా నాడీ వహ్నిమండలగోచరా ।
దేవయానమితి జ్ఞేయా పుణ్యకర్మానుసారిణీ ॥

తా॥ యజ్ఞాదిపుణ్యకర్మలు చేసినవారిని పింగళ యనునాడి మూలాధారమునుండి వెడలి హృత్పుండరీక దక్షిణభాగముగ శిరంబున నుండెడి సహస్రారమను చక్రము నాధారపఱచుకొని వహ్నిమండలము వఱకు వ్యాపించి అర్చిరాది మార్గముగ దేవలోకమును జెందునట్లు చేయును.

శ్లో॥ ఇడా చ వామనిశ్శ్వాసా సోమమండల గోచరా ।
పితృయాణమితి జ్ఞేయా వామమాశ్రిత్య తిష్ఠతి ॥

తా॥ పితృలోకప్రాప్తి హేతుభూత మగు సత్కర్మములు చేసినవారిని ఇడయను నాడి మూలాధారమునుండి వెడలి హృత్పుండరీక వామభాగముగ శిరంబుననుండెడి సహస్రారచక్రము నాధారపఱచుకొని చంద్రమండలమువఱకును వ్యాపించి ధూమాదిమార్గముగ పితృలోకమును జెందునట్లుచేయును. ఈ ఇడ పింగళయను నాడులే ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసముల కాధారభూతంబులై యున్నయవి.

శ్లో॥ గుదస్య పృష్ఠభాగేఽస్మిన్ వీణాదండస్య దేహభృత్ ।
దీర్ఘాస్థిమూర్ధపర్యంతం బ్రహ్మదణ్డేతి కథ్యతే ॥

తా॥ గుదస్థానము మొదలు శిరస్సువఱకు వ్యాపించి వీణాదండాకారంబుగనుండెడి యస్థి బ్రహ్మలోకప్రాప్తికి హేతుభూతమగు సుషుమ్నానాడి కాధారమగుటచే బ్రహ్మదండ మనంబడును.

శ్లో॥ తస్యాంతే సుషిరం సూక్ష్మం బ్రహ్మనాడీతి సూరిభిః ।
ఇడాపింగళయోర్మధ్యే సుషుమ్నా సూక్ష్మరూపిణీ ॥

తా॥ బ్రహ్మలోక ప్రాప్తిక హేతుభూతమగు దహరాద్యుపాసన చేసినవారికి సూక్ష్మరూపమగు సుషుమ్నానాడి మూలాధారమునుండి ఇడ పింగళల మధ్యమునుండి వెడలి సూక్ష్మరూపమై వీణాదండాకారంబుగ నుండెడి వీఁపు ఎముక ద్వారమునందుఁ జొచ్చి సహస్రారచక్రమును బ్రహ్మరంధ్రమును మూలముగ సూర్యమండలము వఱకు వ్యాపించి బ్రహ్మలోకమును గలుగంజేయును.

శ్లో॥ సర్వం ప్రతిష్ఠితం యస్మిన్ సర్వగం సర్వతోముఖమ్ ।
తస్యా మధ్యగ తాస్సూర్యసోమాగ్నిపరమేశ్వరాః ॥
భూతా లోకా దిశః క్షేత్రం సముద్రాః పర్వతాశ్శిలాః ।
ద్వీపాశ్చ నిమ్నగా వేదాశ్శాస్త్రవిద్యాకలాక్షరాః ॥
స్వరమంత్రపురాణాని గుణాశ్చైతాని సర్వగః ।
బీజజీవాత్మక స్తేషాం క్షేత్రజ్ఞాః ప్రాణవాయవః ॥
సుషుమ్నాంతర్గతం విశ్వం తస్మిన్ సర్వం ప్రతిష్ఠితమ్ ॥

తా॥ సర్వప్రపంచాత్మకపరంజ్యోతిః స్వరూపియగు బ్రహ్మమీ సుషుమ్నానాడియందే నివసించుచుండును. మఱియు నీనాడి నానా మార్గములు గలిగి బహుముఖంబులతో వ్యాపించును. ఈ నాడియే శుద్ధబ్రహ్మమునకు రూపాంతరములుగనుండెడి సూర్యచంద్రాగ్ని పరమేశ్వరులకును, పృథివ్యాది పంచభూతంబులకును, చతుర్దశ భువనంబులకును, ప్రాగాదిదశదిక్కులకును, కాశ్యాదిధర్మ క్షేత్రములకును, లవణాది సప్తసముద్రములకును, మేర్వాదిపర్వతములకును, రత్నాది శిలలకును, సప్తద్వీపములకును, గంగాది నదులకును, వేదములకును, మీమాంసాది సకలశాస్త్రములకును, చతుష్షష్టివిద్యలకును, బ్రాహ్మణాది జాతులకును, అకారాదివర్ణంబులకును, ఉదాత్తాది స్వరములకును,

సప్తకోటి మహామంత్రములకును బ్రహ్మాదిపురాణములకును సత్త్వరజస్తమోగుణములకును మహదాదిచతుర్వింశతి తత్త్వములకును జీవునికిని క్షేత్రజ్ఞునికి ప్రాణాదిపంచవాయువులకును నాగాద్యుపవాయువులకును సమస్త ప్రపంచమునకును ఆధారంబుగ నున్నయది.

నాడ్యుత్పత్తి ప్రకరణము – ముగిసెను

అష్ట ధాతువుల స్థాననిర్ణయము

—: * :—

శ్లో॥ (ఆయుర్వేదే) అథాన్యత్సం. ప్రవక్ష్యామి సంక్షిప్తం సూక్తముత్తమమ్ । ఆయుర్వేదోపదేశేఽస్మిన్నష్టధా తు నిగద్యతే॥ నాడ్యోఽష్టౌ పాణిపాత్కంఠనాసోపాంతం సమాశ్రితాః । కరయోః పాదయోర్ఘ్రాణమూలయోః కంఠమూలయోః ॥

తా॥ ఆయుర్వేదమునందు సంక్షేపముగ వచియింపఁబడిన అష్టధాతు స్థానంబుల వివరముగ వక్కాణించెద అవి యెవ్వి యనిన హస్తద్వయమునందుండు నాడులు 2 పాదద్వయమునందుండు నాడులు 2 కంఠమున కుభయపార్శ్వములయందుండు నాడులు 2 నాసిక కిరుపక్కలయందుండు నాడులు 2 ఇట్లు పైని జెప్పఁబడిన స్థానంబులం దుండునాడు లెనిమిదివిధంబు లని యెఱుంగవలయును.

నాడీస్థానములు

శ్లో॥ పాదయోర్గుల్ఫకే స్థానం గుల్ఫస్యాంగుళిమాత్రయమ్ ।
హస్తయోస్తు ప్రకోష్ఠాన్తే మణిబన్ధేఽఙ్గుళిత్రయమ్ ॥
కంఠమూలేఽఙ్గుళిద్వంద్వం నాసామూలేఽఙ్గుళాధికమ్ ।
స్థానాన్యేతాని నాడీనాం తేషు ప్రాణో వ్యవస్థితః ॥

తా॥ పాదగతనాడులు గుల్ఫ్రప్రదేశము అనఁగా చీలమండల క్రిందుగ మూఁడు అంగుళముల పరిమిత స్థానమునందును హస్తగ నాడులు ప్రకోష్ఠాన్తరమునందలి మణికట్టునకు క్రిందుగ మూఁడు అంగుళముల ప్రదేశమునందును నాసామూలమునందు కొయుండియు నాడులు ఏకాంగుళి పరిమిత స్థానమందును కంఠమూలమునందుండు నాడులు రెండుఅంగుళముల నిడుపుగల స్థానమునందు నుండునుగా నిట్లు నాడీస్థానంబుల తెలియఁగవలయును ఈ మొదలైనవి స్థానంబు ప్రాణనాడులు ఆశ్రయించి యుండును

సిరాదిస్వరూపము

శ్లో॥ పత్రరేఖానిభా భిన్నా సూక్ష్మాశ్చ వపుష్యరాశ్రితః ।
మృణాళనాళ తారూపాశ్చోతాంసి సర్వదేహగాః ।

తా॥ సన్ననరములు ఆకులయందలి రేఖలచందంబున మిగుల సూక్ష్మ ములుగుచు శరీర మంతయు వ్యాపించియుండును బోలు నరములు తామరనాళముల తెఱంగున శరీరంబంతయు వ్యాపించి యుండును

నాడీ నిదానము

శ్లో॥ నాడీ మంగుష్ఠమూలాధస్సృశేద్దక్షిణగే కరే ।
జ్ఞానార్థం రోగిణో వైద్యో నిజదక్షిణపాణినా ॥

తా॥ వైద్యుఁడు రోగిసంబంధమగు దక్షిణ హస్తము యొక్క అంగుష్ఠమూలమును అనఁగా కూర్పరప్రదేశమునకు వెనుక నుండు అంగుళిస్థానమును తనకుడిచేతితో నిదానమును చూడవలయును.

గ్రంథాన్తరే

శ్లో॥ సవ్యేన రోగధృతి కూర్పరభాగమధ్యం పీడ్యాథ దక్షిణకరాంగుళికాత్రయేణ । అంగుష్ఠమూలమధి పశ్చిమభాగమధ్యే నాడీ ప్రభంజనగతిం సతతం పరీక్షేత్ ॥

తా॥ వైద్యుఁడు రోగియొక్క దక్షిణహస్తమును మోచేయి మొదలుకొని తన వామహస్తముచేఁ జక్కఁగ పిసికి ఆహస్తముయొక్క అంగుష్ఠ మూలముపందలి లోభాగ మధ్యమును తన దక్షిణాంగుళి త్రయముచే సనాడీగతిని బరీక్షించి రోగనిదానంబు నెఱుంగవల యును.

మ త ా న్త రే

శ్లో॥ ఈషద్వినామితకరం వితతాంగుళీకం।
బాహుం ప్రసార్య రహితం పరిపీడనేన॥

తా॥ హస్తనిదానమును తెలుసుకొనునపుడు రోగియొక్క హస్తములను పిసికి మెటికెలు విఱిచి చేయిచాఁచించి అంగుళముల పట్టువదలించి నిదానము నెఱింగి రోగముఁ తెలిసికొనవలయును.

వైద్యునికర్తవ్యము,

శ్లో॥ స్థిరచిత్తః ప్రశాన్తాత్మా మనసా చ విశారదః।
స్పృశేదంగుళిభిర్నాడీం జానీయాద్దక్షిణే కరే॥

తా॥ నేర్పరియగు వైద్యుఁడు నాడిని చూచునపుడు స్వస్థచిత్తుఁడై ఆత్మను మనస్సును శాన్తపఱచికొని రోగియొక్క దక్షిణ హస్తమును తనమూఁడువేళ్ళతో పట్టిదోషములను తెలిసికొనవలయును

గ్ర ం థా న్త రే

శ్లో॥ ప్రాతః కృతసమాచారః కృతాచారపరిగ్రహమ్।
సుఖాసీనస్సుఖాసీనం పరీక్షార్థముపాచరేత్॥

తా॥ వైద్యుఁడు ప్రాతఃకాలమునందు స్నానసంధ్యావందనాది కృత్యములు నొనర్చుకొని పరిశుద్ధుఁడై సుఖాసీనుం డగు రోగికడకేఁగి తానును సుఖముగఁ గూర్చుచున్న వాఁడై రోగనిదానంబు నెఱుంగవలయును.

నాడీపరీక్షా కాలము

శ్లో॥ ఈషద్వినమ్రస్యకృతకూర్పరవామభాగహస్తే ప్రసారితసదంగులిసంధికే చ । అంగుష్ఠమూలపరిపశ్చిమభాగమధ్యే నాడీం ప్రభాతసమయే ప్రథమం పరీక్షేత్ ॥

తా॥ వైద్యుండుదయకాలమునందు రోగియొక్క చాఁచినట్టి హస్తమందుండు మణికట్టునకు వెనుకవట్టున నుండినట్టి నాడిని పరీక్షించవలయును.

స్త్రీపురుషనాడీలక్షణము

శ్లో॥ స్త్రీణాం నాభ్యూర్ధ్వముఖః కూర్మః పుంసాం పునరధోముఖః ।
అతః కూర్మస్యతిక్రాంతాత్సర్వత్రైవ వ్యతిక్రమః ।
లక్ష్యతే దక్షిణే పుంసాం యాచ నాడీవిచక్షణైః ।
కూర్మభేదేన వామానాం వామే చైవావలోక్యతే ॥

తా॥ స్త్రీలకు నాభికూర్మము ఊర్ధ్వముఖంబుగను పురుషులకు అధోముఖంబుగ నుండుటచే స్త్రీపురుషులకు నాడులు వ్యత్యాసముగ నుండును గాన స్త్రీలకు ఎడమహస్తమునందును పురుషులకు కుడిహస్తమునందును నాడి పరీక్షింపవలయును.

మతాంతరే

శ్లో॥ కరమూలే పాదమూలే నాడీ వహతి దృశ్యతామ్ ।
నారీణాం వామభాగే చ పుంసాం దక్షే తు శోధయేత్ ॥

తా॥ హస్తమూలమునందును పాదమూలమునందును నాడి సంచరించుచుండును గాన స్త్రీలకు వామహస్తమునందును పురుషులకు దక్షిణహస్తమునందును పరీక్షింపవలయును.

గ్రంథాంతరే

శ్లో॥ ప్రాయస్స్ఫుటా భవతి వామకరే వధూనాం పుంసాం చ దక్షిణకరే తదియం పరీక్షా ॥

తా॥ స్త్రీలకు వామహస్తమునందును, పురుషులకు దక్షిణ హస్తమునందును నాడి స్పష్టముగ నుండును.

మతాన్తరే

శ్లో॥ వామభాగే స్త్రియా జ్ఞేయా నాడీ పుంసస్తు దక్షిణే ।
ఇతి ప్రోక్తం మయా దేవి సర్వదేహేషు దేహినామ్॥

తా॥ స్త్రీలకు ఎడమహస్తమునందును పురుషులకు కుడి హస్తమునందును నాడిని పరీక్షింపవలయు నని పార్వతితో పరమేశ్వరుండు వచించెను.

కేవల స్త్రీనాడీ లక్షణము

శ్లో॥ స్త్రీణాం భిషగ్వామహస్తే వామపాదే చ యత్నతః।
శాస్త్రేణ సంప్రదాయేన తథా స్వానుభవేన వై ।
పరీక్షే ద్రత్నవచ్చాసా వభ్యాసాదేవ జాయతే ॥

తా॥ వైద్యుఁడు స్త్రీలయొక్క యెడమహస్తము నందును, ఎడమ పాదమునందును శాస్త్ర సంప్రదాయ స్వానుభవములచే పరీక్షింపవలయును, రత్నపరీక్షాజ్ఞానము అభ్యాసమువలనఁ గలిగినట్లు నాడీపరిజ్ఞానముకూడ అభ్యాసమువలననే కలుగును.

నాడీపరీక్షా క్రమము

శ్లో॥ వారత్రయం పరీక్షేత ధృత్వా ధృత్వా విముంచయేత్ ।
విమృశ్య బహుధా బుధ్యారోగవ్యక్తిం వినిర్దిశేత్ ॥

తా॥ రోగియొక్క నాడిని పలుమారులు పట్టి విడుచుచు బుద్ధిచే బాగుగ మూఁడు మార్లు పరీక్షించి రోగ మిట్టిదని నిర్దేశింపవలయును.

గ్రంథాన్తరే

శ్లో॥ అంగుళిత్రితయైః స్పృష్ట్వా క్రమాద్దోషత్రయోద్భవాః ।
మందాం మధ్యగతాం తీక్ష్ణాం త్రిభిర్దోషైస్తు లక్షయేత్ ॥

తా॥ రోగియొక్క నాడిని వైద్యుడు తనయొక్క మూడువ్రేళ్ళచే స్పృశించి వాతము పిత్తము కఫము వీటియొక్క గతులను క్రమముగ మంద మధ్యమధ్యమతీక్ష్ణములుగ తెలిసికొనవలయును వాతపిత్త కఫములే త్రిదోషములు వీటిని వైద్యుడు సూక్ష్మదృష్టిచే నెఱుంగవలయును.

పాదగతనాడీ లక్షణము

శ్లో॥ జీవితం లాఘవం స్వాస్థ్యం జ్వరస్య చ విమోచనమ్ ।
యస్తు స్థానాన్న ముచ్యేత పాదనాడీ నిదర్శయేత్ ॥

తా॥ ఆయుష్యు శరీరలఘుత్వము శరీరస్వస్థత జ్వరవిమోచనము వీటి నెఱుంగుటకై పాదమునం దుండునాడిని పరీక్షింపవలయును.

హస్తగత నాడీలక్షణము

శ్లో॥ తిర్యగ్గత్వప్రమాణేన జహాతిచ నిజం పదమ్ ।
ఘాటికేం జీవనిర్యాణం హస్తనాడీ గతేచ యా ॥

తా॥ ఏమనుజునినాడి హస్తమందుఁగాని లేక కంఠమందుగాని తిర్యగ్గత్వ ప్రమాణమయినను స్వస్థానమును వదలెనేని ఆమనుజుఁడు శరీరమును త్యజించునని యెఱుంగవలయును.

హస్తనాడీ పరీక్ష

శ్లో॥ అజీర్ణం చామదోషం చ జ్వరస్యాగమనం క్షుధామ్ ।
వాతపిత్తకఫాన్ దుష్టాన్ హస్తనాడీ నిదర్శయేత్ ॥

తా॥ అజీర్ణము ఆమదోషము జ్వరాగమనము ఆఁకలి దుష్టవాతము పిత్తము శ్లేష్మము అను వీనిని హస్తనాడివలన తెలిసికొనవలయును.

కంఠనాడీ పరీక్ష

శ్లో॥ ఆగంతుకజ్వరం తృష్ణా మాయాసం మైథునం క్లమమ్ ।
భయం శోకంచ కోపంచ కంఠనాడీ నిదర్శయేత్ ॥

తా॥ ఆగంతుకజ్వరము దప్పి ఆయాసము మైథునము బడలిక భయము శోకము కోపము అనునివి కంఠమునందుండు నాడిచే నెఱుంగవలయును.

నాసానాడీపరీక్ష

॥ మరణం జీవితం కామం నేత్రరోగం శిరోవ్యథాం ।
శ్రావణాన్ ముఖజాన్ రోగాన్ నాసానాడీ నిదర్శయేత్ ॥

తా॥ నాసికయందలి నాడివలన మరణము జీవితము కామము నేత్రరోగము శ్రవణరోగము తలనొప్పి ముఖరోగము వీటిని నెఱుంగయును.

కాలభేదముచే నాడీసంచారక్రమము

॥ ప్రాతః శ్లేష్మయుతా నాడీ మధ్యాహ్నే చాపి పైత్తికీ ।
అపరాహ్ణే వాతకీచ పునః పిత్త నిశార్ధకే ॥

తా॥ ప్రాతఃకాలమునందు నాడి శ్లేష్మయుక్తమగును మధ్యాహ్నకాలమునందు పిత్తయుక్తంబుగను అపరాహ్ణంబున వాతయుక్తమును అర్ధరాత్రమందు మరల పిత్తయుక్తంబుగను నడుచుచుండును

అజ్ఞాత్య నాడీలక్షణము

॥ సద్యస్స్నాతస్య భుక్తస్య తథా స్నేహావగాహినః ।
క్షుత్తృడార్తస్య సుప్తస్య నాడీ సమ్యఙ్న బుధ్యతే ॥

తా॥ స్నానము చేసినవానికి భోజనము చేసినవానికి చమురు అంటుకొని వానికి ఆకలి దప్పి ఇవి గలవానికి నిదురబోవువానికి నాడి …ముగ గనుపడదు.

గ్రంథాంతరే

॥ తైలాభ్యంగేచ సుప్తేచ తథా చ భోజనాంతరే ।
తథా న జ్ఞాయతే నాడీ యథా దుర్గతరా నదీ ॥

తా॥ తైలాభ్యంగ మొనర్చుకొనినవానికిని నిద్రించి మేలు కొనిన వానికిని భోజనము చేసినవానికిని నాడి అతిగంభీరముగ నడి చుచుండును దెలియంబడదు.

ధమనీనాడీలక్షణము

శ్లో॥ అంగుష్ఠమూలభాగే యా ధమనీ జీవసాక్షిణీ।
తచ్చేష్టయా సుఖం దుఃఖం జ్ఞేయం కాయస్య పణ్డితైః॥

తా॥ మనుష్యులయొక్క అంగుష్ఠమూలమునందు, అనగా మణి కట్టునకు పెరుక మూలాంగుళముల ప్రదేశమునందు జీవసాక్షి యని పేర్కొనంబడు ధమని యను నాడి గలదు. దానియొక్క నడకచే శరీరమునందుఁగల సుఖదుఃఖములను నాడీజ్ఞానులు దెలిసికొనియెదరు.

జీవసాక్షి, నాడీలక్షణము

శ్లో॥ అంగుష్ఠస్య తు మూలే యా సా నాడీ జీవసాక్షిణీ।
తస్యా గతివశాద్విద్యాత్సుఖం దుఃఖఞ్చ రోగిణామ్॥

తా॥ అంగుష్ఠమూలమునం దుండునట్టి నాడి జీవసాక్షిణియని పేర్కొనంబడును. దాని గమనాతిశయముచే రోగియొక్క సుఖ దుఃఖంబులం దెలిసికొనవలయును.

నాడీపర్యాయశబ్దములు

శ్లో॥ స్నాయుర్నాడీ వసా హింస్రా ధమనీ ధామనీ ధరా।
తంతుకీ జీవితజ్ఞా చ సిరా పర్యాయవాచకాః॥

తా॥ స్నాయువు వస హింస్ర ధమని ధామని ధర తంతుకి జీవి తజ్ఞ సిర ఇట్లు నాడులు తొమ్మిదివిధంబులుగ విలసిల్లును.

నాడీదేవతలు

శ్లో॥ వాతనాడీ భవేద్బ్రహ్మా పిత్తనాడీచ శంకరః।
శ్లేష్మనాడీ భవేద్విష్ణు స్త్రీదేవా నాడిదేవతాః।

తా॥ వాతపిత్తకఫనాడులకు క్రమముగ బ్రహ్మ శివ విష్ణువులు దేవతలుగా నుందురు.

వాతాదినాడీస్థానములు వాటిగుణములు

శ్లో॥ అగ్రే వాతవహా నాడీ మధ్యే వహతి పిత్తలా।
అంతే శ్లేష్మవికారేణ నాడీ జ్ఞేయా బుధైస్సదా।
వాతాద్వక్రగతిర్నాడీ పిత్తాదుత్ప్లుత్యగామినీ।
కఫాన్మందగతిర్జ్ఞేయా సన్నిపాతాదతిద్రుతమ్॥

తా॥ అగ్రమునందు వాతనాడి వాతము ప్రకోపముగ నుండు నపుడు వంకరగా నడుచును పిత్తనాడి మధ్యమమందుండి పిత్తప్రకోపమునందు కప్పవలె నెగిరెగిరి నడుచును కఫనాడి కడపటనుండి కఫ ప్రకోప మగునపుడు మందముగ నడుచును. సన్నిపాతమునందు పైని జెప్పిన మూడునాడులును అతిత్వరముగా నడుచును.

గ్రంథాన్తరే

శ్లో॥ ఆదౌ చ వహతే వాతో మధ్యే పిత్తం తథైవ చ।
అన్తే చ వహతే శ్లేష్మ నాడికాత్రయలక్షణమ్॥

తా॥ రోగి మణికట్టునందు తన తర్జనికి స్పృశించెడి నాడి వాతమనియు మధ్యమాంగుళికి స్పృశించెడి నాడి పిత్తమనియు అనామికాంగుళమునకు స్పృశించెడి నాడి శ్లేష్మమనియును నాడీజ్ఞులు వచించెదరు.

వాతాదినాడీగమనక్రమము

శ్లో॥ వాతే వక్రా భవతి చపలా శ్లేష్మరోగే స్థిరా స్యాత్।
త్సర్పాకారా ప్రభవతి తదా వాతపిత్తప్రభావే।
నాడీ హంసీ కఫపవన యోర్ద్ధురా శ్లేష్మపిత్తే।
భిన్నా సూక్ష్మాపి చ విషమగా దే సన్నిపాతే త్వసాధ్యా॥

తా॥ వాతరోగమునందు నాడి వక్రముగను పిత్తరోగంబునందు చపలముగను కఫరోగంబునందు స్థిరముగను నుండును. మరియు నాడి వాతపిత్త రోగంబున సర్పము తెఱుంగునను శ్లేష్మవాతరోగంబున రాజహంసవలెను శ్లేష్మపిత్తరోగమునందు మండూకమువలెను విషమ జ్వరమునందు తునుకలుగను సూక్ష్మముగను సన్నిపాతమునందు అదృశ్యమై యనేక రీతులుగను నడుచును.

మతాన్తరే

శ్లో॥ తృణం పురస్సరం కృత్వా యథా వాతో వహేద్బలీ।
శేషస్థం తృణమాదాయ పృథివ్యాం వక్రగా యథా।
తథా మధ్యగతో వాయుః కృత్వా పిత్తం పురస్సరమ్।
శ్లేష్మస్థం కఫమాదాయ నాడ్యాం వహతి సర్వదా॥
వాక్యం॥ అ ఏవ పిత్తస్య చంచలా గతిర్వాయోరగ్రత్వాత్।
కఫస్య మంథా గతిర్వాయుపృష్ఠత్వాత్॥

తా॥ గాలి వీచునపుడు దాని కెదురుగ నుండు తృణము త్వరితంబుగను వెనుకనుండు తృణము హీనంబుగను నడుచునట్లే నాడి మధ్యమాంగుళియందు స్పృశించు వాతము తర్జనియందు స్పృశించు పిత్తమును విశేషముగ చలింపఁజేయుటయే గాక అనామికయం దుండెడి శ్లేష్మమును కొంచెము మందముగ చలింపఁజేయును.

గ్రంథాన్తరే

శ్లో॥ పిత్తశ్లేష్మగతిర్నాస్తి వాతస్య గమనే గతిః।
తస్మాత్త్వగ్రే వహేద్వాయుర్జలూకా వక్రగా యథా।

తా॥ పిత్తశ్లేష్మనాడులు స్వాతంత్ర్యరాహిత్యంబులుగ నుండుటచే వాతనాడి గతి ననుసరించె పిత్తశ్లేష్మములకు గతి గలిగియుండుఁ గాన, వక్రముగ నడుచు జలగచందంబుగ నాడుకు అగ్రమునం దుండెడి వాతనాడి చలించెనేని పిత్తశ్లేష్మములును చలించును,

ఆరోగ్యనాడీ లక్షణము

శ్లో॥ హంసగా చైవ యా నాడీ తథైవ గజగామినీ ।
ముఖం ప్రశస్తంచ భవేత్తస్యారోగ్యం భవేత్సదా ॥

తా॥ నాడి హంసయొక్కయు, ఏనుగయొక్కయు నడకగలిగి ముఖము ప్రసన్నముగ నుండిన అట్టిరోగికి ఆరోగ్యము గలుగును.

గ్రంథాంతరే

శ్లో॥ భూలతా భుజగప్రాయా స్వచ్ఛా స్వాస్థ్యమయీ సిరా ।
సుఖితస్య స్థిరా జ్ఞేయా తథా బలవతీ మతా ॥

తా॥ నిరోగియొక్క నాడి భూలతనుసంబడునది సర్పమువలె రంబుగను బలిష్ఠముగను నడచును.

మతాంతరే

శ్లో॥ యో రోగిణః కరం స్పృష్ట్వా స్వకరం తాళయేద్యది ।
రోగాస్తస్య వినశ్యంతి సంశయః ప్రతాళనాద్యథా ॥

తా॥ రోగియొక్క నాడిని వైద్యుఁడు చూచి తన హస్తమును తగుకొన్నయెడల, ఆరోగియొక్క వ్యాధులు నశించును.

వాతనాడీలక్షణము

శ్లో॥ సర్పజలూకాదిగతిం వదన్తి విబుధాః ప్రభంజనే నాడీమ్ ॥

తా॥ వాతరోగమునందు నాడి సర్పము జెలగ వీటిగతిచందం న నడచును.

పిత్తనాడీ లక్షణము

శ్లో॥ పిత్తేచ కాకలావకమండూకాదేస్తథా చపలామ్ ॥

తా॥ పిత్తరోగమునందు నాడి కాకి లావుకము కప్ప వీట్లయొక్క వంటి గతిగలదిగ నుండును.

కఫరోగనాడీలక్షణము

శ్లో॥ రాజహంసమయూరాణాం పారావత కపోతయోః ॥
కుక్కుటస్య గతిం ధత్తే ధమనీ కఫసంగినీ ।
పిత్తేవ్యక్తా మధ్యమాయాం తృతీయాంగుళికా కఫే ।
వాతేఽధికే భవేన్నాడీ ప్రవ్యక్తా తర్జనీతలే ॥

తా॥ శ్లేష్మరోగమునందు నాడి రాజహంసము నెమలి పావురము గువ్వ కోడి వీటియొక్క గమనము గలిగియుండును. మరియు పిత్తనాడి నడిమివ్రేలి క్రిందను శ్లేష్మనాడి అనామిక క్రిందను వాతనాడి తర్జని వ్రేలిక్రిందను నడుచును.

వాతపిత్తనాడీ లక్షణము

శ్లో॥ ముహుస్సర్పగతిం నాడీ ముహుర్భేకగతిం తథా ।
తర్జనీమధ్యమామధ్యే వాతపిత్తేఽధికే స్ఫుటా ।
వక్రముత్ప్లుత్య చలతి ధమనీ వాతపిత్తతః ॥

తా॥ వాతపిత్తప్రకోపమునందు నాడి తర్జనీమధ్యమాంగుళములమధ్యమునందు మాటిమాటికి సర్పము కప్పవీటియొక్క నడకతో తుళ్లుచు వక్రముగ ఎగిరెగిరి నడుచుచుండును.

వాతశ్లేష్మనాడీలక్షణము

శ్లో॥ సర్పహంసగతిం తద్వద్వాతశ్లేష్మవతీం వదేత్ ।
అనామికాయాం తర్జన్యాం వ్యక్తా వాతకఫే భవేత్ ।
వహేద్వక్రంచ మందంచ వాతశ్లేష్మాధికత్వతః ॥

తా॥ అనామికయందును తర్జనియందును స్ఫుటముగా కనపడుచు సర్ప హంస గతులుగలిగి మందముగను వక్రముగను నడుచునట్టి నాడి వాతశ్లేష్మ నాడియని చెప్పవలయును.

గ్రంథాన్తరే

శ్లో॥ భుజగాదిగతి స్తస్యా రాజహంసగతి స్తథా।
వాతశ్లేష్మద్వయోద్భూతాం భావ న్తే తద్విదో జనాః।

తా॥ వాతశ్లేష్మనాడి సర్పము హంస వీటిగతితో తుల్యగతి గలదిగ నుండును.

పిత్తశ్లేష్మనాడీ లక్షణము

శ్లో॥ హారిహంసగతిం ధత్తే పిత్తశ్లేష్మాన్వితా ధరా।
మధ్యమానామికామధ్యే స్ఫుటా పిత్తకఫేఽధికే।
ఉత్ప్లుత్య మందం చలతి నాడీ పిత్తః కఫేఽధికే॥

తా॥ నాడి కప్ప హంస వీటిగతితో తుల్యగతిగలిగి మధ్యమానామికలయొక్క మధ్యమందు సంచరించుచు ఎగిరెగిరి మందముగా నడిచిన పిత్తశ్లేష్మనాడి యని తెలియనలయును.

గ్రంథాన్తరే

శ్లో॥ మండూకాదిగతిం నాడీం మయూరాదిగతిం ధరామ్।
పిత్తశ్లేష్మసముద్భూతాం ప్రవద న్తి మనీషిణః।
సూక్ష్మా శీతా స్థిరా నాడీ పిత్తశ్లేష్మసముద్భవా॥

తా॥ నాడి మండూకము నెమలి యని మొదలగువాటిగతి తెలుంగున సంచరించుటయే కాక సూక్ష్మంబుగను శీతలంబుగను నుండు నది పిత్తశ్లేష్మనాడి యని యెఱుంగవలయును

సన్నిపాత నాడీలక్షణము

శ్లో॥ కాష్ఠకుట్టో యథా కాష్ఠం కుట్టతే చాతివేగతః।
స్థిత్వాస్థిత్వా తథా నాడీ సన్నిపాతే భవేద్ధ్రువమ్।
అంగుళిత్రితయేపి స్యాత్ప్రవ్యక్తా సన్నిపాతతః॥

తా॥ వృక్షమును తొలుచునట్టి పిట్ట అనగా లకుముకిపిట్ట వృక్షమును అతివేగముగా నిలిచి నిలిచి యెట్లు కొట్టునో అటేరీతిగ నిలిచి నిలిచి మూడువేళ్ళ క్రింద నడుచుచు స్ఫుటముగ నుండునది సన్నిపాతనాడి యని యెఱుంగవలయును.

గ్రంథాన్తరే

శ్లో॥ లావతిత్తిరి వర్తీగమనం సన్నిపాతతః ।
కదాచిన్మందగా నాడీ కదాచిచ్ఛీఘ్రగా భవేత్ ।
త్రిదోషప్రభవే రోగే విజ్ఞేయాచ భిషగ్వరైః ॥

తా॥ త్రిదోషమిళితంబగు నాడి లావుకపిట్ట తిత్తిరిపక్షి మిగాన వల్లంకిపిట్ట వీటివలె నడుచుటయే కాక ఒకసమయంబున మందగతిగను మఱియొక సమయంబున శీఘ్రగతిగను నడుచునది సన్నిపాతమని యెఱుంగవలయును.

అసాధ్య నాడీలక్షణము

శ్లో॥ మందంమందం శిథిలశిథిలం వ్యాకులం వ్యాకులం వా ।
స్థిత్వా స్థిత్వా వహతి ధమనీ యాతి సూక్ష్మాచ సూక్ష్మా ।
నిత్యం స్థానాత్స్ఖలతి పునరప్యంగులీం సంస్పృశేద్వా ।
భావైరేవం బహువిధతరైః సన్నిపాతాదసాధ్యా ॥

తా॥ నాడి మందముగను మిక్కిలి శిథిలముగను అతిచంచలముగను నిలిచి నిలిచియును దృశ్యాదృశ్యముగను నుండినయెడల నది సన్నిపాతరోగమనియు అసాధ్యమనియును ఎఱుంగవలయును.

గ్రంథాన్తరే

శ్లో॥ యాత్యుచ్చైః స్థిరాత్యన్తా యాచేయం మాంసవాహినీ ।
యాచ సూక్ష్మాచ వక్రాచ తామసాధ్యాం విదుర్బుధాః ॥

తా॥ నాడి అతివేగంబుగ నెగురుచును మిగుల స్థిరంబుగను మాంససంచారిగను అతిసూక్ష్మంబుగను అతివంకరగను నుండెనేని అది యసాధ్యంబని యెఱుంగవలయును.

మతాన్తరే

శ్లో॥ స్పందతే చైకమానేన త్రింశద్వారం యదా ధరా ।
స్వస్థానేన తదా మానం రోగీ జీవతి నాన్యథా ।
స్థిత్వాస్థిత్వా చలతి యా సా స్మృతా ప్రాణఘాతినీ ॥

తా॥ ఏరోగియొక్క నాడి ఏకగతిగ ముప్పది త్రుటికాలములు నడిచిన ఆరోగి జీవించును లేక నాడి నిలిచి నిలిచి ఆదేరీతిగ నడిచిన యెడల అట్టిరోగి మరణించును.

గ్రంథాన్తరే

శ్లో॥ మహోదాహేపి శీతత్వం శీతత్వే తాపితా సిరా ।
నానావిధా గతిర్యస్య తస్య మృత్యుర్న సంశయః ॥

తా॥ ఏమనుజునికి అత్యుష్ణంబుగ నుండుకాలంబున అతిశీతంబుగను అతిశీతలంబుగ నుండుకాలంబున అతితాపంబుగను నానావిధగతులు గలదిగ నాడి సంచరించునేని అట్టివాడు మృత్యువగును.

మతాన్తరే

శ్లో॥ పూర్వం పిత్తగతిం ప్రభంజనగతిం శ్లేష్మాణమాభిభ్రతీం ।
స్వస్థానాద్భ్రమణం ముహుర్విదధతీం చక్రాధిరూఢేవ యా ।
తీవ్రత్వం దధతీ కదాచిదపి యా సూక్ష్మత్వమాతన్వతీ ।
నో సాధ్యాం ధమనీం వదంతి మునయో నాడీగతిజ్ఞానినః ॥

తా॥ ఏరోగియొక్క నాడి మందగతిని పొంది నడుచుచు మధ్యమాంగుళియందు వాతశ్లేష్మములయొక్క గతులను పొంది మాటిమాటికి అనేకవిధములుగ చక్రమునెక్కి తిరుగుచున్నవాడెట్లు తిరుగునో అట్లు స్వస్థానమును విడిచి అంతలోనే భయంకరమును పొంది యొకప్పుడు సూక్ష్మత్వమును పొందిన అట్టిరోగి బ్రతుకదని నాడీజ్ఞానులగు మునులు వచించిరి.

గ్రంథాన్తరే

శ్లో॥ త్రిదోషే స్పందతే నాడీ మృత్యుకాలేచ నిశ్చలా।
జ్ఞేయా సర్వవికారేషు వైద్యైః కుశలకర్మభిః॥

తా॥ త్రిదోషనాడి సర్వదా సంచరించుచు మృత్యుకాల మాసన్నంబైన కాలంబున నిశ్చలంబుగ నుండును. ఇట్టి భేదంబులును సర్వసన్నిపాతంబులయందును నెఱుంగవలయును.

మతాన్తరే

శ్లో॥ తస్య మృత్యుం విజానీయాద్యస్యేదం నాడిలక్షణమ్॥

తా॥ ఈపైని జెప్పంబడిన నాడి ఏమనుజునికిఁ గలిగియుఁ డునో ఆ మనుజుండు యమపురంబున కేగును.

గ్రంథాన్తరే

శ్లో॥ కంపతే స్పందతేఽత్యంతం పునస్స్పృశతి చాంగుళీ।
తామసాధ్యాం విజానీయాన్నాడీం దూరేణ వర్జయేత్॥

తా॥ నాడియొకప్పుడు మిక్కిలి వణఁకుచును ఒక్కప్పుడు కొద్దిగా కదలుచును అంతలోనే కనుపడకయు, మరల కనుపడుచును ఉండిన యెడల వైద్యుఁడు అట్టిరోగి మసాధ్యమని యెంచి దూరముగ వదలఁ గొనవలయును.

మతాన్తరే

శ్లో॥ అతిసూక్ష్మాతివేగా చ శీతలా చ భవేద్యది।
తదా వైద్యో విజానీయాత్స రోగీ త్వాయుషః క్షయా॥

తా॥ ఏరోగియొక్క నాడి అతిసూక్ష్మముగను అతివేగముగను శీతలముగను నడిచిన అట్టిరోగి క్షీణాయుర్దాయము గలవాఁడని యెఱుఁ గవలయును.

గ్రంథాన్తరే

శ్లో॥ విద్యుద్వద్రోగిణో నాడీ దృశ్యతే నచ దృశ్యతే ।
అకాలవిద్యుత్పాతేవ స గచ్ఛేద్యమసాదనమ్ ॥

తా॥ ఏరోగియొక్క నాడి మెఱుపువలె కనుపడి కనుపడక యుండినను అకాలమునందలి మెఱుపువలె నుండునో అట్టిరోగి యముని సదనంబున కేగును.

మతాన్తరే

శ్లో॥ తిర్యగుష్ణా చ యా నాడీ సర్పగా వేగవత్తరా ।
కఫపూరితకంఠస్య జీవితం తస్య దుర్లభమ్ ॥

తా॥ ఏరోగియొక్క నాడి వెచ్చనై వంకరగా నడచుచు సర్పగతిగలిగి మిక్కిలి వేగముగ నడచుచు కంఠమునందు కఫము పూరించి యుండినయెడల అట్టిరోగి యమమందిరంబున కేగును.

గ్రంథాన్తరే

శ్లో॥ దృశ్యతే చరణే నాడీ కరే నైవాభిదృశ్యతే ।
ముఖం వికాసితం యస్య తం దూరం పరివర్జయేత్ ॥

తా॥ ఏరోగియొక్క నాడి పాదములందు కనుపడుచును హస్తములందు కనుపడక ముఖము వికాసముగ నుండినయెడల అట్టిరోగి యమపురంబున కేగునని యెఱింగి వైద్యుండు వానిని విడువవలయును.

మతాన్తరే

శ్లో॥ వాతపిత్తకఫాశ్చాపి త్రయో యస్యాం సమాశ్రితాః ।
కృచ్ఛ్రసాధ్యామసాధ్యాంవా ప్రాహుర్వైద్యవిశారదాః ॥

తా॥ ఏరోగియొక్క నాడిని వాత పిత్త కఫములు ఆశ్రయించి యుండిన అరోగియొక్క రోగ మసాధ్యమనియు లేక కష్టసాధ్యమనియును వైద్యవేత్తలు వచించిరి.

మాసాంతమృత్యు నాడీలక్షణము

శ్లో॥ భూలతా భుజగాకారా నాడీ దేహస్య సంక్రమాత్ ।
విశీర్ణే క్షీణతాం యాతి మాసాంతే మరణం ధ్రువమ్ ॥

తా॥ నాడి సర్పాకారముగ దేహమంతయు వ్యాపించి శిథిలముగ జీర్ణముగను నుండిన నట్టివాడు మాసాంత్యమునందు మృతుడగును.

అర్ధమాసమృత్యు నాడీలక్షణము

శ్లో॥ దేహే శైత్యం ముఖే శ్వాసో నాడీ తీవ్రా విదాహినీ ।
మాసార్ధం జీవితం తస్య నాడీవిజ్ఞానభాషితమ్ ॥

తా॥ ఏరోగియొక్క దేహమందు శైత్యము ముఖమునందు విశేషముగ శ్వాసము గలిగి నాడి తీవ్రముగను మిగుల దాహయుక్తముగ నడచెనేని యట్టిరోగి మాసార్ధము జీవించునని నాడీజ్ఞానులు వచించిరి.

సప్తదినమృత్యునాడీ లక్షణము

శ్లో॥ ముఖే నాడీ వహేత్తీవ్రా కదాచిచ్ఛీతలా వహేత్ ।
ఆయాతి పిచ్ఛిలః స్వేదస్సప్తరాత్రం న జీవతి ॥

తా॥ ముఖనాడి మిక్కిలి తీవ్రగతి గలిగియుండినను ఒకప్పుడు శీతలముగ నుండిన శరీరమునకు బంకగా చెమటపట్టినను అట్టిరోగి యేడు దినంబులలో మృతి నొందును.

గ్రంథాంతరే

శ్లో॥ క్షణాద్గచ్ఛతి వేగేన శాంతతాం లభతే క్షణాత్ ।
సప్తాహాన్మరణం తస్య యద్యంగే శోథవర్జితః ॥

తా॥ ఏమనుజునియొక్క నాడి స్వస్థానము వదలి క్షణకాలము తీవ్రంబుగను క్షణకాలము శాంతంబుగను నడచుచు శరీరము శోథవర్జితముగ నుండెనేని అట్టి మనుజుడేడుదినంబులకు మృతినొందును

ఐదవదినమృత్యునాడీ లక్షణము

శ్లో॥ పాదాఙ్గులిగతా నాడీ మన్దమన్దా యదా భవేత్ ।
పంచభిర్దివసైస్తస్య మృత్యుర్భవతి నాన్యథా ॥

తా॥ ఏమనుజునియొక్క పాదాఙ్గుష్ఠమును జెందియుండు నాడి మన్దమన్దముగ నడుచునో అట్టిమనుజుఁ డైదుదినంబులలో వైవస్వతపురంబున కేగును.

చతుర్థదివసమృత్యునాడీ లక్షణము

శ్లో॥ పాదాంగుళిగతా నాడీ కోష్ణా వేగవతీ భవేత్ ।
చతుర్భిర్దివసైస్తస్య మృత్యురేవ న సంశయః ॥

తా॥ ఏమనుజునియొక్క నాడి పాదాంగుళిగతంబై కించిదుష్ణముఁగూడి యతివేగంబుగ నడుచుచుండునో అట్టిమనుజుఁ డస్తకాలిత్వమును జెందును.

మతాన్తరే

శ్లో॥ నిరీక్ష్య దక్షిణే పాదే నాడీమేకాం విశేషతః ।
ముఖం నాడీం వహేన్నిత్యం తదా దినచతుష్టయమ్ ॥

తా॥ ఏమనుజునికి కుడిపాదంబుననొక నాడి యతితీవ్రంబుగ నడుచుచుండుటయేగాక ముఖంబుననయిన నొకనాడినడుచుచుండెనని అట్టిమనుజుఁడు నాలవదివసంబున మృతుండగును.

త్రిరాత్రమృత్యునాడీలక్షణము

శ్లో॥ ముఖే నాడీ యదా నాస్తి మధ్యే శైత్యం బహిః క్లమః ।
యదా మన్దా వహేన్నాడీ త్రిరాత్రం నైవ జీవతి ॥

తా॥ వాతనాడి కదలక లోపల చల్లగనుండి పైని నాడి మందముగ నడచిన నట్టిరోగి మూఁడుదినంబులలో మృతిని జెందును.

గ్రంథాంతరే

శ్లో॥ హిమవద్విశదా నాడీ జ్వరదాహేన తాపినామ్ ।
త్రిదోషస్పర్శం భజతాం తదా మృత్యుర్దినత్రయాత్ ॥

తా॥ ఏమనుజునికి అత్యంత ప్రకారంబులు జ్వరము కలిగి యుండి నపుడు నాడి మంచువలె శీతలముగ నుండుట యే గాక త్రిదోష స్పర్శ సంబంధము కలిగియుండునేని అట్టిమనుజుడు మూడుదినంబులలో మృత్యువు పాలగును.

మతాంతరే

శ్లో॥ పాదాంగుళగతా నాడీ చంచలా యది గచ్ఛతి ।
త్రిభిశ్చ దివసైస్తస్య మృతురేవ నసంశయః ॥

తా॥ ఏమనుజునికి పాదాంగుష్ఠతంబగునాడి మిగుల చలనంబు గలదై చనుచుండునో అట్టినరుండు మూడుదినంబులలో సూర్యనందనుని పురంబున కేగును.

ద్వితీయదివసమృత్యునాడీలక్షణము

శ్లో॥ శీఘ్రా నాడీ మలోపేతా శీతలా వాథ దృశ్యతే ।
ద్వితీయే దివసే మృత్యుర్నాడీవిజ్ఞాతృభాషితమ్ ॥

తా॥ ఏరోగియొక్క నాడి మలోపేతముగను శీఘ్రగతిగలి యును శీతలముగను గనుపడినయెడల అట్టిరోగి రెండవదినంబున యమునాగ్రజునిసదనంబున కేగును.

గ్రంథాంతరే

శ్లో॥ స్థిరా నాడీ భవేద్యస్య విద్యుద్ద్యుతిరివేక్షతే ।
దినైకం జీవితం తస్య ద్వితీయే మృత్యురేవ చ ॥

తా॥ ఏరోగియొక్క నాడి చాలకాలము స్థిరముగ నుండి మెఱుపు వలె తళుక్కుమని కనుపడి కనుపడక యుండునో అట్టిమనుజుఁడొక దినము జీవించి రెండవ దినంబున దండధరుని చెంతఁ జేరును.

అస్వచ్ఛ

శ్లో॥ శీఘ్రానాడీ మలోపేతా మధ్యాహ్నేఽగ్నిసమో జ్వరః।
దినైకం జీవితం తస్య ద్వితీయేఽహ్ని మ్రియేత సః॥

తా॥ ఏరోగియొక్క త్రిదోషనాడి మలయుక్తమై శీఘ్రముగ నడచుచు మధ్యాహ్నకాలమందు అగ్ని తుల్యముగ జ్వరము వచ్చిన యెడల ఆరోగి మఱుదినమున మార్తాండనందనుని గృహంబున కేగును.

గ్రంథాంతరే

శ్లో॥ స్థిరా నాడీ ముఖే యస్య విద్యుజ్జ్యోతిరివేక్షతే।
దినైకం జీవితం తస్య ద్వితీయే మరణం ధ్రువమ్॥

తా॥ ఏమనుజునియొక్క నాడి ముఖంబున నిలిచి నిలిచి వర్ష ఋతువునందు మెఱుపుమెఱయుచు తోచునట్లు మిగుల తీవ్రగతిగలిగి యుండెనేని అట్టివాఁడు ఒకదినంబు జీవించి మఱుదినంబున వైవస్వతాలయంబున కేగును.

ద్వాదశయామమృత్యు నాడీలక్షణము

శ్లో॥ గతిం భ్రమరకస్యేవ వచ్ఛేదగదినేన తు।
స్కంధే చ స్పందతే నిత్యం పునర్గచ్ఛతి చాంగుళౌ॥
మధ్యే ద్వాదశయామానాం మృత్యురేవ న సంశయః॥

తా॥ ఏమనుజునియొక్క నాడి తుమ్మెదవలె ఝుమ్ముమని నడచును భుజములయందును చలించుచును అంగుళములయందు చలించుచుండునో అట్టిమనుజుఁడు పన్నెండుయామములలోపల శ్యామలా తిపురంబున కేగును.

దినాస్తమృత్యునాడీ లక్షణము

శ్లో॥ మరణే దశమే కాలే భవేద్దినేన చ॥

తా॥ దినాంతమునందు మరణము గలిగెడు మనుజునికి నాడి దహరుకమువలె నుండును.

ఆఱుయామమృత్యు నాడీలక్షణము

శ్లో॥ మధ్యే రేఖాగతా నాడీ యది తిష్ఠతి నిశ్చలా।
షడ్భిస్తు ప్రహరైస్తస్య మృత్యుర్జ్ఞేయో విచక్షణైః॥

తా॥ ఏమనుజునియొక్క అంగుష్ఠమూలమందుండు నాడు లన్నియు మధ్యమాంగుళియందు రేఖాగతంబుగ నుండుటచే కాక నిశ్చలంబుగ నుండునో అట్టిమనుజుఁడాఱుయామంబులలో మృత్యుఁడగును.

సార్ధయామమృత్యునాడీ లక్షణము

శ్లో॥ ద్వ్యంగుళా బాహ్యతో నాడీ మధ్యే రేఖా బహిర్యథా।
సార్ధప్రహారకాన్మృత్యుర్జ్ఞాయతే నాత్రసంశయః॥

తా॥ ఏపురుషునియొక్క నాడి తర్జనీమధ్య మాంగుళములను వదలి అనామికయందుమాత్రము సంచరించుచు దాని క్రింద రేఖాకారంబుగ స్పృశింపుచు డెసినో అట్టివాఁడొకటిన్నర యామములో మృత్యువు పాలగును.

అర్ధయామమృత్యునాడీ లక్షణము

శ్లో॥ చలాచలితవేగాచ నాడీ కాధారసంయుతా।
శీతలా దృశ్యతే యాచ యామమధ్యేచ మృత్యుదా॥

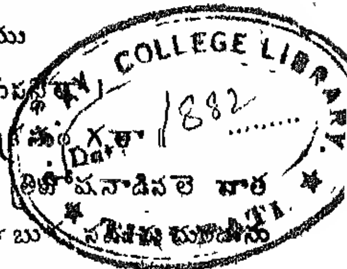
తా॥ ఏరోగియొక్క నాడి ముక్కులయొక్క శ్వాసోచ్ఛ్వాసముల ఆధారముతోఁ గూడినదై వణఁకుచును చంచలముగను శీతలముగ నుండెనేని అట్టిరోగి ఒకయామము లోపల మరణమును జెందును.

గ్రంథాన్తరే

శ్లో॥ అంగుష్ఠమూలతో బాహ్యే ద్వ్యంగులే యది నాడికా ।
ప్రహరార్ధాద్బహిర్మృత్యుం జానీయాచ్చ విచక్షణః ॥

తా॥ అంగుష్ఠమూలమునం దుండునాడు లోస్థానంబును వదలి రెండంగుళములను క్రిందుగా మధ్యమా నాడిక లయుండు నడుచుచుండెని అట్టివాఁడు దర్ధయామములోపల చచును తాత్పర్యమంబున తెలుసు.

భూతజ్వరనాడీలక్షణము

శ్లో॥ తథా భూతాభిషంగే హి త్రిదోషవదుపస్థితా ।
సమాంగా వహతే నాడీ తథా నచ ప్రకోపగా ॥

తా॥ భూతాభిషంగము గలవానినాడి త్రిదోషనాడివలె వాత పిత్త శ్లేష్మంబులు సంకలితమయి సమానంబు నడుచుచుండును.

రోగరహితాపమృత్యున్నాడీలక్షణము

శ్లో॥ అపమృత్యోర్న రోగాచ్చ నాడీ తత్సన్నిపాతవత్ ॥

తా॥ రోగరహితుండై అపమృత్యువును గాంచెడువానినాడి సన్నిపాతనాడివలె నుండును.

దుష్టపిత్తనాడీలక్షణమ్

శ్లో॥ ప్రోక్తం వాతకఫం దుష్టం పిత్తం నయాతి దారుణమ్ ।
పిత్తస్థానం విజానీయాద్భేషజం తస్య కారయేత్ ॥

తా॥ ఏమనుజునికి వాతశ్లేష్మనాడులు మిగుల అల్పంబుగను పిత్తనాడి అతిదారుణంబుగను నడుచుచుండెనేని అది దుష్టపిత్తమని యెఱింగి వైద్యుడు చికిత్సఁ జేయవలయును.

సదోష నిర్దోషనాడీలక్షణమ్

శ్లో॥ నాడీ యథా కాలగతిప్రయాణాం ప్రకోపశాన్త్యాదిభిరేవ
భూయః । వాతాదిదోషేచ సవేత్యనిరోపా స్థూలోऽల్పగా
సాళనిన్నితే స్యాత్ ॥

తా॥ నాడి సదా వాతపిత్తశ్లేష్మయుక్తంబుగ నుండును, మఱి యున్నది వాతాది రోగంబులయందు ప్రకోపంబుగను నిరోగంబు శాంతత్వమును బొంది యథాస్థితిగను వాతాదిదోషంబున రోగయు మయి ప్రకోపంబుగను పాకాది బద్ధంబున స్థూలంబుగను అల్పంబుగ నడుచుచుండును.

జ్వరదాహ సన్నిపాత నాడీలక్షణము

శ్లో॥ ప్లవప్రబలతాం యాతి జ్వరదాహాభిభూతయే ।
సాన్నిపాతికరూపేణ భవన్తి సర్వవేదనాః ॥

తా॥ నాడి సన్నిపాతతుల్యముగ నింగుల తాపయుక్త జ్వరము గలరోగికి నిక్కిలి చెచుట వడియు నడుచుచుండుట యేకాక పైన దాహరింపబడు చిహ్నములుగల జ్వరము దాహము ఇవి సన్నిపాతంబున జనించెనేని యనేక వేదనలం గలుగం జేయును.

జ్వరప్రకోపనాడీ లక్షణము

శ్లో॥ జ్వర ప్రకోపే ధమనీ సోష్ణా వేగవతీ భవేత్ ॥

తా॥ నాడి జ్వరప్రకోపమునందు ఉష్ణముగను అతివేగముగ నడుచుచుండును.

మలాజీర్ణశ్లేష్మదోష నాడీలక్షణము

శ్లో॥ మలాజీర్ణేన నితరాం స్పన్దనం పరికీర్తితమ్ ।
నాడీ తన్తుసమా మన్దా శీతలా శ్లేష్మదోషజా ॥

తా॥ నాడి మలాధిక్యము అజీర్ణము వీనియందు మన్దముగ చలించుచుండును. మఱియు నాడి శ్లేష్మాధిక్యంబున శీతలముగను తంతుసదృశంబుగను మందముగ నుండును.

వాతపిత్తము శ్లేష్మవాతములనాడీలక్షణము

శ్లో॥ చంచలా తరళా స్థూలా కఠినా వాతపిత్తజా ।
ఈషచ్చ దృశ్యతే తూష్ణా మన్దా స్యాచ్ఛ్లేష్మవాతజా ॥

తా॥ వాతపిత్తరోగంబున చంచలముగను ప్రకాశముగను లముగను కఠినముగను నడుచుచుండును. మఱియు శ్లేష్మవాత గంబున నాడి కించిదుష్ణముగను మందముగను నడుచుచుండును.

అల్పశ్లేష్మము ప్రబలవాతము ఉష్ణవాతము, వీటినాడీలక్షణము

శ్లో॥ నిరంతరం ఖరం రూక్షం మన్దశ్లేష్మాతివాతలా ।
రూక్షవాతా భవే త్తస్య నాడీ స్యాత్పిండసన్నిభా ॥

తా॥ నాడి అల్పశ్లేష్మరోగమునందును ప్రబల వాతరోగమునందును నిరంతరము తీక్ష్ణంబుగను ఉష్ణముగను నడుచుచుండును. మఱియు నాడి ఉష్ణవాతమునందు పిండమువలె నడుచుచుండును.

సహజవాతము తీవ్రవాతము వీనియొక్క లక్షణము

శ్లో॥ సౌమ్యా సూక్ష్మా స్థిరా నాడీ సహజవాతజా ।
స్థూలా చ కఠినా శీఘ్రా స్పందతే తీవ్రమారుతే ॥

తా॥ ఏమనుజునికి సౌమ్యంబుగను సూక్ష్మముగను స్థిరముగను మందముగను స్థూలముగను శీఘ్రముగను నాడి నడిచెనేని అది తీవ్ర వాతంబని యెఱుంగవలయును.

దుష్టరక్తనాడీలక్షణము

శ్లో॥ మధ్యే కరే మహేన్నాడీ యది సన్తప్తా ధ్రువమ్ ।
తదా నూనం మనుష్యాణాం రుధిరాపూరితా మలాః ॥

తా॥ దుష్టరక్తము శరీరమందు వృద్ధిపొందెనేని యా రక్తము పచ్యమానాశయమునందలి మలంబుతోఁజేరి సంతాపయుక్తమయి మధ్యహస్తంబున చలించుచుండును.

భూతజ్వర ఏకాహికజ్వర విషమజ్వర నాడీలక్షణము

శ్లో॥ భూతజ్వరే సిరశ్చైవాతివేగా ధావన్తి నద్యోహి యథాబ్ధిగామా
ఏకాహికేన క్వచన ప్రయాతే క్షణాంతగామీ విషమజ్వరేణ

తా॥ భూతజ్వరమునందలినాడి సముద్రగామిను లగునదులచందంబున నతివేగంబుగను మఱియు ఏకాహికజ్వరము విషమజ్వరమ వీనియందు నాడి కొంతకాలం బతివేగంబుగను నిలిచి నిలిచియు జరుచుండును

ద్వ్యాహిక త్ర్యాహిక చాతుర్థికజ్వర నాడీలక్షణము

శ్లో॥ ద్వితీయకే వాథ తృతీయతుర్య
యోర్గచ్ఛన్తి తప్తాభ్రమిన క్రమేణ॥

తా॥ నాడి ద్వ్యాహికము త్ర్యాహికము చాతుర్థికము వీయందు మిగుల ఉష్ణంబులోఁ గూడి తుమ్మెదవలెఁ జనుచునుండును.

అజీర్ణనాడీలక్షణము

శ్లో॥ అజీర్ణేతు భవేన్నాడీ కఠినా పరితో జడా।
ప్రసన్నాతు ద్రుతా శుద్ధ త్వరితాచ ప్రవర్తతే॥

తా॥ నాడి అజీర్ణంబున కఠినంబుగను సర్వత్ర జడముగన అశుద్ధముగను వేగముగను నడుచుచుండును.

మన్దాగ్నినాడీలక్షణము

శ్లో॥ మన్దాగ్నౌ క్షీణతాం యాతి నాడీ హంసాకృతి స్తథా॥

తా॥ మందాగ్ని గలవాని నాడి క్షీణంబై హంసవలె నడుచుచుండును.

దీప్తాగ్నినాడీలక్షణము

శ్లో॥ లఘ్వీ వహతి దీప్తాగ్నే స్తథా వేగవతీ స్మృతా ॥

తా॥ దీప్తాగ్నియందు నాడీ లఘువుగను వేగముగను నడుచు చుండును.

అగ్ని మాన్ద్యమను గ్రహణి వీనియొక్క నాడీలక్షణము

శ్లో॥ పాదేచ హంసగమనా కరే మణ్డూకసన్నిభా ।
తస్యాగ్నేర్మందతా దేహే అథవా గ్రహణీగదః ॥

తా॥ అగ్నిమాన్ద్యము గ్రహణీరోగము వీనియందు నాడి పాదంబున హంసవలెను హస్తంబున కప్పవలెను నడుచుచుండును.

నాడీనిర్ణయము

సంపూర్ణము.

ఎల్. వి. ప్రెస్, మదరాసు-1—1969